

Mathieu Fannee

*Atlas van
Laatmiddeleeuws Warmond*

Reconstructie van het dorp
en zijn omgeving
(1250-1574)

Historisch Genootschap Warmelda
Warmond

Eerder verschenen van deze auteur:

Plant te Waremunde, een studie over Warmond in de middeleeuwen (1100-1400)

Historisch Genootschap Warmelda, 2014

Heren van Warmond en Woude (985-1503)

Historisch Genootschap Warmelda, 2017

Warmonds toponymisch woordenboek – Middeleeuwen & Vroegmoderne tijd

Historisch Genootschap Warmelda, 2022

Atlas van Laatmiddeleeuws Warmond

Eerste druk, november 2022

Tweede druk, juni 2023

Derde druk, februari 2024

Vierde druk, maart 2025

Vijfde, verbeterde en uitgebreide druk, mei 2026

Tekst: © Mathieu Fannee

Uitgave: Historisch Genootschap Warmelda, Warmond

Druk: Brave New Books

Omslagontwerp: Eveline Korving – Schreef Studio

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud

Inleiding.....	11
Afbakening	11
Indeling.....	12
Methode.....	12
Woordenschatkwesities, spelling en andere conventies	16
Bronnen	17
Dank	18
Verder.....	19
Overzichtskaat van de heerlijkheid Warmond.....	23
De gebieden (“ <i>bonnen</i> ”) op de kaart van Warmond	24
De perceelnummers op de kaart van Warmond.....	25
Een woord over de Warmonders	26
De vroegste Warmonders	26
Eerste namen: de adel.....	26
De lagere adel.....	27
De geestelijkheid	28
De boeren.....	29
Mobiliteit.....	31
Omvang van de Warmondse bevolking in de late middeleeuwen.....	32
Ten slotte.....	32
Inleidende observaties over grondpercelen in de late middeleeuwen	33
Hofsteden op de geest	34
Geestlanden	35
Broeklanden	38
Hofsteden in het broek.....	39
Overheidsgebouwen	40
A. Bij de grens met Oegstgeest en Sassenheim, vanaf het Poelmeer tot de Dinsdagse wetering....	41
Weilanden	41
De Vlietvennen	41
Kasteel Endepoel.....	43
Kasteelheer Claas Magnuszoon.....	43
Schoutenwoning.....	43
Toebehoren	43
Overgang naar boerenstand.....	44
De Oude Dam	46
“Florijs Valkentuin” – boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis	48

Kasteel Dirks Steenhuis, later klooster Mariënhaven	50
Kasteel Dirks Steenhuis (13 ^{de} -14 ^{de} eeuw).....	50
Archeologische vondsten bij het kasteelterrein	52
Overgang naar de kloosterperiode.....	53
Klooster Mariënhaven (15 ^{de} -16 ^{de} eeuw)	53
Kloostergronden.....	56
Na de verwoesting van het klooster.....	57
De kerkbuurt.....	58
Ontstaan.....	58
De huizen van de kerkelijke functionarissen	59
De school bij de kerk	61
“Reynkens hofstede”.....	62
Einde van de kerkbuurt	63
Het oudste kasteel van de heren van Warmond, later klooster Sint Ursula.....	64
De woning van Jacob van den Woude (13 ^{de} -14 ^{de} eeuw).....	64
Klooster Sint Ursula (15 ^{de} -16 ^{de} eeuw)	66
Landerijen behorend bij het klooster	67
Na de verwoesting van het klooster.....	68
B. Westzijde van de Herenweg, vanaf het Warmonderhek tot de kruising met de Beatrixlaan	69
Het monnikenland	69
Het monnikenbos	70
De Hoge Wei.....	71
Het galgenveld.....	76
Akkers in het Westeinde	78
Akkerbouw	79
Stegen door de akkers.....	79
Akkers tussen (N) het Sint Anthonishuisje en (Z) de Kerkweg	80
Akkers tussen (N) de Kerkweg en (Z) de Doelsteeg.....	83
Akkers tussen (N) de Doelsteeg en (Z) de Hoge Wei	87
Afzanding.....	97
Doelen met schutterij.....	98
Het Sint Anthonishuisje	100
C. Westzijde van de Mgr. Aengentlaan, vanaf de Kloosterwei tot de Dinsdagse wetering	101
De kerk en het kerkhof.....	101
Akkers tussen de Dinsdagse wetering en de dorpskerk.....	106
Late ontwikkeling van weiland naar geest	107
Stegen en dreven door de akkers.....	107

Akkers tussen (N) de Dinsdagse wetering en (Z) de Sint Anthonissteeg.....	108
Akkers tussen (N) de Sint Anthonissteeg en (Z) de dorpskerk	114
D. Tussen de Herenweg en de Leede, vanaf het Warmonderhek tot voorbij de Dekkersgaard.....	119
Het Warmonderhek, het oude veerhuis en de herberg.....	119
Veedienst en herberg.....	119
Het oude en het nieuwe veerhuis	120
Visserijen bij het Warmonderhek en in de Leede	122
Het land ten noordoosten van het veerhuis	122
De Herenweg.....	123
Een zeer oude loop.....	123
Interlokaal karakter	124
Vroeg verhard.....	124
Zuidzijde van kasteel Oud Teylingen	126
Hofsteden in burggrafelijk leen	127
Het huis van Matthijs Simonsz. op “Jacob van der Woude werve”	128
Samenvoegingen	129
Kasteel Oud Teylingen, later Lockhorst.....	131
Toebehoren	133
De kasteelboerderij	133
Reconstructie van de middeleeuwse Jan Steenlaan	135
Zuidzijde van de Lockhorstlaan / Teylingerkade	137
Jan Steenlaan 5-7 – de hofstad van Floris Claasz. van Warmond.....	140
Jan Steenlaan 9-11 – de woning van Vechter.....	146
Jan Steenlaan 13 – de hofstad van Gerard Liclaasz.....	151
Jan Steenlaan 15-17 – “Jan Verkraeijs werff”	154
Jan Steenlaan 19 – de hofstad van Hugo ’s Papen	158
De Gemeentehaven – “Hubrechts hofstad”	161
Dorpsstraat 5 – het huis van Jan Duker.....	169
Dekkersgaard – het erf van Jacob Vriend	174
Overgang naar de dorpskern (Dorpsstraat 15-19)	178
E. & F. De dorpskern.....	183
Reconstructie van de dorpskern in 1544.....	183
Het (buur)gangpad: de middeleeuwse Dorpsstraat.....	189
De dammetjes	191
De laatmiddeleeuwse ‘dorpskern’ per perceel	193
Opmerkingen vooraf	193
Tussen (N) de Raadhuisdam en (Z) de Bloemistendam / Herengracht	197

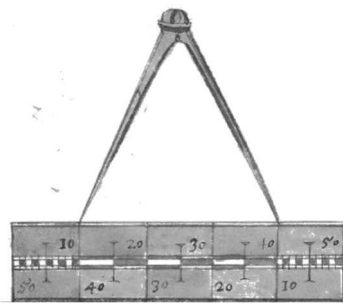
Tussen (N) de Bloemistendam / Herengracht en (Z) de naamloze dam ten noorden van de Postdam.....	201
Rondom de Postdam	205
Tussen (N) de naamloze dam ten zuiden van de Postdam en (Z) de Baan / Melmansdam	209
Tussen (N) de Baan / Melmansdam en (Z) de Kaarsenmakersdam / Schippersdam	214
Tussen (N) de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de naamloze dam ten zuiden daarvan.....	219
Tussen (N) de naamloze dam ten zuiden van de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de Middendorplaan.....	223
Tussen (N) de Middendorplaan en (Z) de Schoutendam / Waagdam	227
Tussen (N) de Schoutendam / Waagdam en (Z) de Kerkdam / De Boer zijn dam.....	231
Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam	236
Tussen (N) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam en (Z) de Straat ter Leede.....	242
Tussen (N) de Straat ter Leede en (Z) de Van Milsdam / Kerpsdam	246
Tussen (N) de Van Milsdam / Kerpsdam en (Z) de Lange dam.....	253
G. Tussen de Herenweg en de Leede, vanaf de Dinsdagse wetering tot de Raadhuisdam	257
De Korenmolenbrug over de Dinsdagse wetering	257
Het Gangpad / Hoge Pad en de Grote Boomgaard	258
Akkers tussen het Gangpad / Hoge Pad en de Herenweg.....	262
Woningen tussen het Huys te Warmont en de Dinsdagse wetering	264
Een priesterwoning	264
Latere bewoners.....	265
Het Huys te Warmont.....	267
Stichting.....	267
Militaire geschiedenis.....	269
De middeleeuwse poort en de Hoflaan.....	270
Brouwerij	271
Hofsteden tussen het Huys te Warmont en de dorpskern	273
Ten zuiden van de Hoflaan – “den ouden boemgaert”	273
Ten zuiden van de Beatrixlaan – het grote “bouhuijs” van “rijcke pier”	278
Ten zuiden van de Julianastraat – het huis van Boudewijn Foykensch.	285
Ten zuiden van de Warmundastraat – de hofstad van Jan van Foreest.....	291
Noordgrens van de latere dorpskern – oude scheepmakerijen.....	294
De oudste bewoners	294
De hofstad “daer die grote camer op staet”	294
Precieze ligging van de gepachte hofsteden	297
Het huis van Jan de kapelaan	299
H. Tussen Sassenheim en het Hemmeer, ten noorden van de Dinsdagse wetering.....	301
De hofstad van Simon van Gagelberg bij de korenmolen	301
De korenmolen	304

Akkers in het Oosteinde	306
Akkers tussen (Z) de Dinsdagse wetering en (N) de Warmonderdam	308
Akkers tussen (Z) de Warmonderdam en (N) kasteel Alkemade	311
Het Hoge Pad.....	313
Hofsteden ten zuiden van de Warmonderdam.....	314
Oosteinde 1-5 – Willem Smeders hofstad, later Huys te Waert	314
Oosteinde 7-9 – de hofstad van Margriet Streefland.....	317
Oosteinde 11 – de hofstad van Claas van Alphen	319
Oosteinde 11a – de lange strook van Matthijs Cornelisz.	322
Oosteinde 11b – “Jan Backers huse”	323
Oosteinde 13 – de hofstad van Jan van den Woude.....	326
De Warmonderdam en de omliggende akkers	328
Hofsteden ten noorden van de Warmonderdam	330
Wasbeeklaan 7-13 – de hofstad van Willem Jansz. en Jan Dirksz.	330
Tussen Wasbeeklaan 15 en 17 – de hofstad van Hugo Katerinensz.	332
Wasbeeklaan 21 – de hofstad bij de Steenshoorn	335
Kasteel Alkemade	338
Toebehoren	339
Einde van het middeleeuwse kasteel	339
Boerderij en buitenplaats Oud-Alkemade.....	340
I. Tussen het noorden van de Wasbeeklaan en de Menneweg	341
De vogelkooi van de heer van Oud Alkemade	342
J. De Hofpolder.....	343
Een mogelijk kasteelterrein.....	344
Landerijen behorend bij boerderijen op de strandwal	347
K. De Hemmeerpolder	349
Turfafgravingen	349
Vogelwater	353
L. De Klein Hemmeerpolder	355
M. De Kooipolder	357
Land van abdij Leeuwenhorst	357
Vogelkooi (nu Eendenkooi)	358
Boerderij Pennings – de hofstad in “Vlienesse”	359
N. De Klaas Hennepoelpolder en de Veerpolder	361
De Klaas Hennepoel.....	362
O. Het Joppe, Koudenhoorn en Tegnagel.....	363
Waardeiland	363

Bewoning in de polder?.....	365
De scheepmakerij van Hendrik Foykensz.....	366
Een molen midden in de polder.....	367
P. De noordelijke helft van de Zwanburgerpolder.....	369
Scheepsbouw.....	370
De verdwenen werf van Herman Jansz.....	370
De boerderij van Gerard Jansz. van Zijl.....	372
Boerderij “De Eenzaamheid”.....	374
Q. De Lakerpolder.....	375
Vlasteelt.....	375
Landafslag.....	376
R. De Tuinder- of Kogjespolder.....	377
Land van abdij Leeuwenhorst.....	377
Kloosterland – het huis van oude Wouter.....	380
Landafslag.....	382
S. Vogelskamp.....	383
T. Faljeril.....	385
U. De Boterhuispolder.....	387
Noordzijde.....	387
De Boerderij van Claas Mouwerijnsz.....	387
Westzijde.....	389
Het stamgoed van de Dukers.....	389
Het Boterhuis of Tegnagel.....	391
De woning van Claas Renger.....	393
Zuidzijde.....	394
Oude bewoning en onbekende versterking.....	394
De Weeswoning.....	395
Oostzijde.....	397
Verdwenen boerderij op de Watertuin.....	397
V. De Zweilandpolder.....	399
Noordoostzijde.....	399
Middenstuk.....	401
Zuidzijde.....	403
De boerderij op het Zijpland.....	403
W. Ten noorden van Zevenhuizen.....	405
De boerderij van Jan Mouwerijnsz. en de waag.....	405
De waag.....	406

Hoe oud was de boerderij van Jan Mouwerijnsz.?	406
De Vinkenhoorn	408
Bijlage I: Aanvullingen op de interpretatie van de leenrepertoria	411
Bijlage II: Hofsteden van de heer van Warmond in de 15de en 16de eeuw	415
Reconstructie van de 15 ^{de} -eeuwse situatie	415
Pachters aan het begin van de 16 ^{de} eeuw	425
Pachtbedragen in de 16 ^{de} eeuw	427
Bijlage III: Overblijfselen van hofsteden in pacht van de heer van Warmond in de 19de eeuw	429
Bijlage IV: Samenvattend overzicht van de burggrafelijke lenen	431
Bijlage V: Twee lijsten 14de-eeuwse Warmonders	437
Bijlage VI: Hofsteden in pacht van de heer van Lockhorst	441
Bijlage VII: Hofsteden in pacht van klooster Sint Ursula	443
Hofsteden vermeld in de kloosterrekeningen	443
Een hofstad vermeld in een memoriebrief	446
Bijlage VIII: Hofsteden in pacht van de heren en vrouwen van Voorne	448
Afkortingen	455
Maten	455
Literatuur	456
Adressenwijzer	465
Index	468

Inleiding

Waarom deze reconstructie van het middeleeuwse dorp Warmond? In de eerste plaats natuurlijk omdat ik grote nieuwsgierigheid voel naar de oude geschiedenis van mijn woonplaats. Maar vooral: ik voel de onbedwingbare behoefte om geschiedenis aan de grond te verbinden. Als ik bijvoorbeeld lees dat rond 1460 de schout van Warmond werd doodgeslagen, wil ik niet alleen weten waaróm maar ook wáár dat plaatsvond. Ik wil de exacte plek kennen. Anders blijft geschiedenis een soort geestverschijning, iets wat in de lucht zweeft, en wat we niet kunnen verbinden met de wereld waarin we leven. Dat vind ik heel onbevredigend! Ik wil langs de plek des onheils kunnen lopen en steeds kunnen bedenken: hier was het! Geschiedenis als pelgrimstocht.

Laat ik u geruststellen: voor deze fascinatie is wat mij betreft geen enkele moord nodig. De vermeldingen uit 1373 van “*Hubrechts hofstad*” – het huis van een Warmondse edelman – en ook van een daarbij behorend stuk land gelegen bij een zekere ‘afgebrande stal’, zijn zaken die mijn hart net zo hard doen kloppen. De 14de-eeuwse Warmonders kenden dit huis en dat land, want dat was hun vertrouwde, tastbare wereld, net zo echt als het dorp dat wij allen nu uit het raam kunnen zien. Toch is dit allemaal weg en weet in Warmond al eeuwen niemand meer waar “*Hubrechts hofstad*” en de afgebrande stal gestaan hebben. Zouden wij dat terug kunnen vinden?

Een antwoord geven op dit soort vragen is het hoofddoel van dit werk. Gepoogd is om aan de hand van zoveel mogelijk bronnen het laatmiddeleeuwse dorp Warmond – het liefst per perceel – te reconstrueren. Na twee jaar noeste arbeid (2020-2022) is de reconstructie zo ver gevorderd, dat de tijd rijp is voor een eerste publicatie.

Deze reconstructie is – dat moet ik bij voorbaat toegeven – wat asymmetrisch. Voor een deel komt dat door persoonlijke voorkeuren, waardoor het ene onderwerp beter is uitgewerkt dan het andere. Maar een op z'n minst even belangrijke oorzaak van asymmetrie wordt gevormd door de bewaard gebleven bronnen. Soms vertellen de bronnen over het ene stuk land namelijk heel veel, maar over een ander stuk land helaas helemaal niets. Bijvoorbeeld omdat de documenten die daarover gingen verloren zijn gegaan, of omdat ik die niet heb kunnen vinden.

Afbakening

Zoals reeds aangegeven pogen we hier het dorp te reconstrueren in de late middeleeuwen, althans vanaf de 13de eeuw, omdat oudere geschreven bronnen veelal ontbreken. Als einddatum voor de Warmondse middeleeuwen hanteren we het beleg van Leiden (1573-1574). Het hoofdbestanddeel van het middeleeuwse dorp – het kasteel van de heer van Warmond, de dorpskerk, de twee kloosters, sommige adellijke huizen, en ook heel wat boerderijen – gingen toen in vlammen op.¹ Veel hiervan is nooit herbouwd of anders slechts ten dele, kortom: dit was het einde van het middeleeuwse dorp. We zullen de bewoningsgeschiedenis van de meeste percelen daarom tot die tijd behandelen, al hebben we – wederom uit nieuwsgierigheid – in sommige gevallen ook gegevens betreffende de periode daarná verzameld en beschreven.

In ruimtelijke zin richt deze atlas zich vooral op *bewoond* Warmond: vooral de dorpskern, de kerkbuurt, de kastelen, de kloosters en de boerenerven komen aan bod. Het *onbewoonde* deel van de heerlijkheid, wat heden vaak het buitengebied wordt genoemd, krijgt hier minder aandacht. Gelukkig wordt dit buitengebied in het ‘*Warmonds toponymisch woordenboek*’ via de veldnamen toch in ruime mate beschreven.

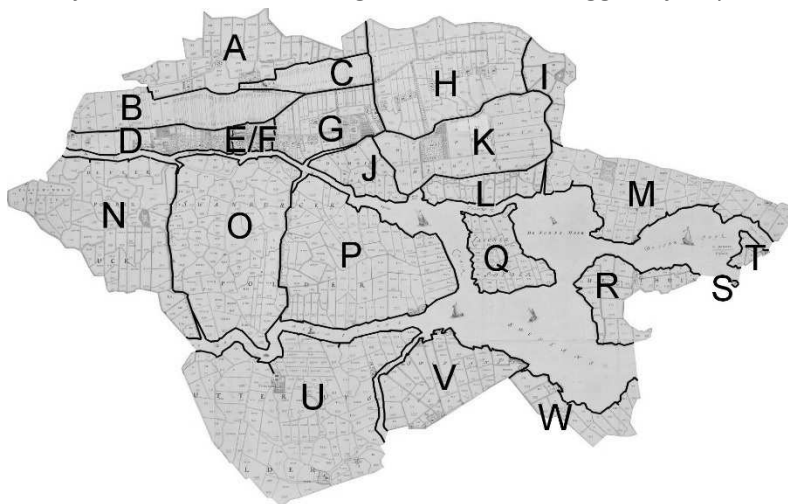
¹ Zie o.a. V.d. Tuijn, *Verbaal van Jeronimus van Borre*, fol. 66v-70; V. Kessel & V.d. Plas, *Kohier van de 100^e penning van 1579*, fol. 1r, 5r, 10r/v, 13v-14r, 34r; Fannee, “*Sporen van 3 oktober 1574 in Warmond*” [sectie ‘Verwoestingen in het dorp’].

Indeling

Dit boekwerk beschrijft Warmond per gebied: de dorpskern, de omgeving van het Huys te Warmond, enz., ondergebracht in afzonderlijke hoofdstukken, die we secties (**A t/m W**) noemen. Een overzicht hiervan wordt gegeven in het volgende hoofdstuk: **Overzichtskaat van de heerlijkheid Warmond**.

De hier onderscheiden gebieden zijn niet zomaar gekozen: we volgen hier de indeling van het territorium van de voormalige hoge heerlijkheid Warmond, zoals gehanteerd in de legger bij de pre-kadastrale kaart van J. Dou uit 1667-1669. Deze indeling wordt in hedendaags historisch onderzoek naar Warmond zéér veel gebruikt en heeft daarbij – voor zover bekend – geen methodologische problemen opgeleverd.

Vermeld moet worden, dat genoemde 17de-eeuwse kaart van J. Dou zich vrij eenvoudig in verband laat brengen met moderner kaartmateriaal, zoals de 19de-eeuwse kadastrale

kaarten, aangezien heel wat percelen sinds de 17de eeuw nagenoeg ongewijzigd zijn gebleven, of anders – ondanks opsplitsingen of samenvoegingen – nog goed herkenbaar zijn.

Method

Een paar woorden over mijn werkwijze zijn hier op hun plaats, als verantwoording voor kritische lezers, en hopelijk ook als hulpmiddel voor anderen die hetzelfde werk voor hun eigen woonplaats willen verrichten.

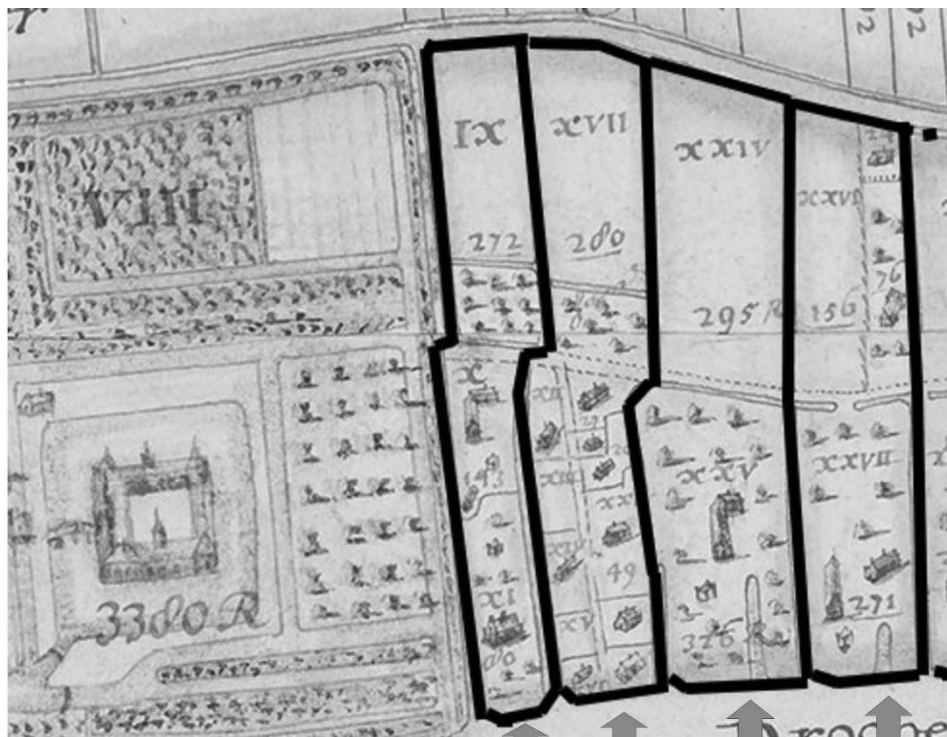
Zeer belangrijke elementen voor deze dorpsreconstructie zijn de reeds genoemde kaart van J. Dou uit 1667-1669, en de morgenboeken (grondregisters t.b.v. de inning van 'morgengeld') uit de periode 1544-1600. Laten we daarmee beginnen.

De kaart van J. Dou is natuurlijk van groot belang, omdat deze de ruimtelijke situatie laat zien betrekkelijk kort na de middeleeuwen.² Zoals gezegd is de kaart 17de-eeuws, en een iets oudere kaart zou als toegang tot de middeleeuwen wel handiger zijn geweest. Gelukkig kunnen we de kaart met relatief weinig inspanning omtoveren tot een 16de-eeuwse kaart. Daartoe gebruiken we de morgenboeken: deze grondregisters zijn namelijk samengesteld op looproute, wat ongetwijfeld handig was voor de belastinggaarders, maar ook voor ons, omdat we – vertrekkend vanuit een herkenbaar punt in de ruimte (bijvoorbeeld een kasteel, een weg of een waterloop) – zo'n looproute eenvoudig op de kaart kunnen volgen. We zullen in **secties D, E & F, G en H** zien dat de perceeloppervlaktes die het morgenboek uit 1544 vermeldt, op de kaart uit 1667-1669 terug zijn te vinden.³ Daardoor is elk perceel uit 1544 op de 17de-eeuwse kaart herkenbaar.

² Een 17de-eeuwse kaart is niet per se nodig. Wie de kaart van J. Dou uit 1667 vergelijkt met de 19de-eeuwse kadastrale kaarten van Warmond, zal ontdekken dat de meeste percelen geheel niet veranderden. In heel wat plaatsen zal een 19de-eeuwse kadastrale kaart dus bruikbaar zijn. Maar helaas niet altijd: in Voorschoten bijvoorbeeld, blijken de landerijen vóór de kadastrale tijd door de aanleg van buitenplaatsen zo grondig herverkaveld te zijn, dat men daar graag over een 17de-eeuwse kaart had willen beschikken, zoals onderzoeker Piet van der Plas mij toevertrouwde.

³ Dat geldt vooral voor de hofsteden (de bewoonde percelen), maar voor de perceeltjes op de geestgronden helaas minder.

Een eerste lering hiervan is natuurlijk dat heel wat percelen tussen 1544 en 1667 – in omtrek althans – nauwelijks veranderd zijn. Daarnaast is het resultaat van deze oefening, dat we op elk perceel van de 17de-eeuwse kaart de namen van de eigenaren uit 1544 kunnen schrijven.

Zuidelijk gedeelte van de huidige Jan Steenlaan	Percelen D9-11	Percelen D12-23	Percelen D24-25	Percelen D26-29
Oppervlakte in het morgenboek uit 1544	494 roeden	598 roeden	637 roeden	496 roeden
Oppervlakte op de kaart van J. Dou uit 1667-1669	495 roeden	558 roeden	621 roeden	527 roeden

Dan komen de leen- of pachtregisters in beeld. In zulke registers werden de namen geregistreerd van personen die een stuk land in bezit hadden, maar dan niet slechts op één tijdstip, maar gedurende een lange periode (oplopend van een paar jaar tot soms wel een paar eeuwen). Om te weten waar een stuk land precies lag, zoeken we in het leen- of pachtregister de naam van degene die het land in 1544 in bezit had. Deze naam zoeken we vervolgens op in het morgenboek. Als het perceel met die naam gevonden is,⁴ weten we direct waar het lag, want alle percelen uit het morgenboek zijn op de kaart van J. Dou herkenbaar, zoals we boven zagen.

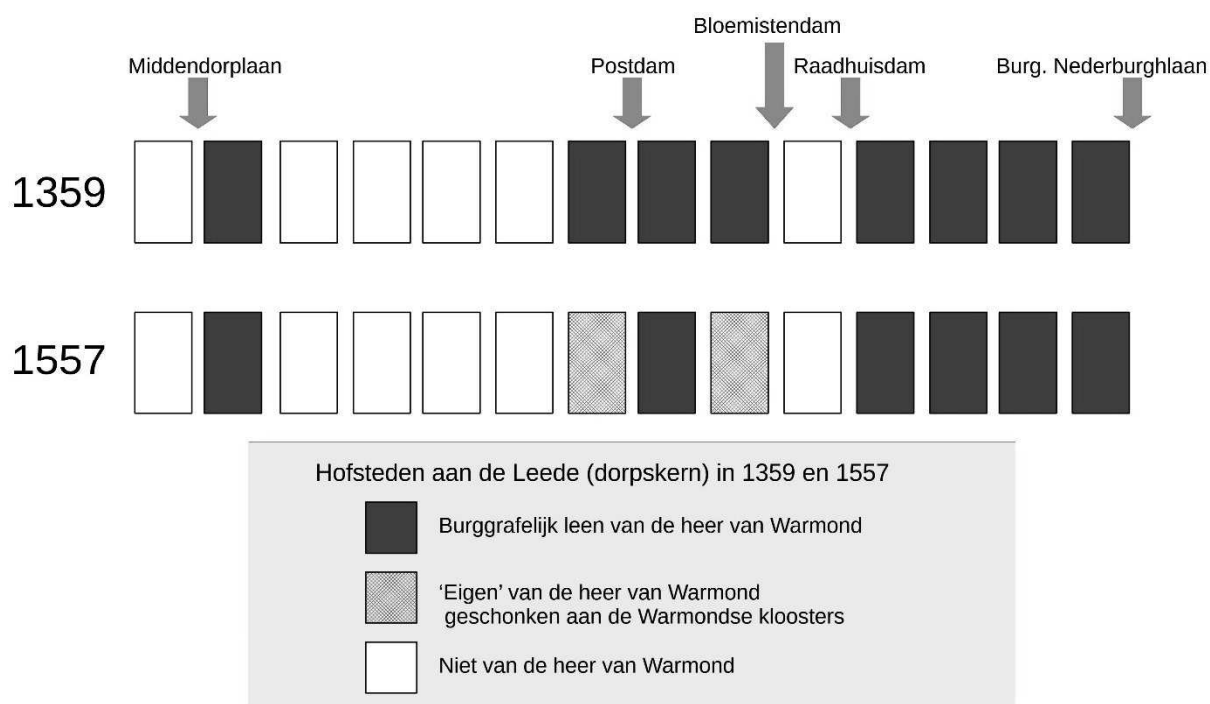
Dan voltrekt zich de magie: omdat het leen- of pachtregister de perceelbezitters noemt over een langere periode, weten we in één klap ook wie het geïdentificeerde perceel op de kaart allemaal in bezit hebben gehad, zo ver als het register teruggaat!

In dit werk passen we genoemde strategie regelmatig toe, met name met de leenregisters van de burggraaf van Leiden en van de heer van Warmond, en ook met de pachtregisters van klooster Sint Ursula en van abdij Leeuwenhorst. Een onverwachte, maar zeer welkome uitkomst van deze oefening, is het licht dat het werpt op de manier waarop genoemde registers zijn opgebouwd. Zo zijn bijvoorbeeld van de burggrafelijke lenen lijsten gemaakt op verschillende tijdstippen (o.a. in 1359, 1496, 1504, 1519, 1528 en 1557). Doordat de percelen uit de lijst uit 1557 aan de hand van het morgenboek uit 1544 in de ruimte kunnen worden geplaatst, kunnen we nagaan of genoemde lijst een ordening vertoont. Die blijkt er inderdaad te zijn: alle daarin genoemde percelen worden er in

⁴ Uiteraard betrekken we daar meer gegevens bij, zoals de perceelomschrijving en de namen van de bureu.

geografische volgorde opgesomd. De oudere lijsten uit 1496, 1504, 1519 en 1528 vertonen exact dezelfde structuur als de lijst uit 1557,⁵ en dus duidelijk dezelfde geografische ordening.⁶

Ten opzichte van de lijsten uit 1496-1557 is de lijst uit 1359 moeilijker te interpreteren. Door een gapend gat van bijna anderhalve eeuw tussen deze lijst en de eerstvolgende uit 1496,⁷ missen we sowieso al direct de aansluiting tussen de twee. Daarnaast is het zo dat de structuur van de lijst uit 1359 afwijkt van de latere lijsten. En alsof het niet al moeilijk genoeg was, wordt in de lijst uit 1359 bovendien een groter aantal percelen genoemd dan in de latere lijsten. Toch is dit schijnbaar complexe raadsel wel op te lossen. Net als de 16de-eeuwse lijsten blijkt de lijst uit 1359 geografisch geordend, zij het in omgekeerde volgorde. Cruciaal voor het trekken van deze conclusie is de aanwezigheid van *clusters*: de hofsteden die de heer van Warmond in 1359 van de burggraaf van Leiden in leen hield, zaten vaak in kleine groepjes bij elkaar. Buiten de gebruikelijke belendingen zijn deze groepen ook van elkaar te onderscheiden doordat het aantal bij elkaar gelegen hofsteden steeds verschilt. Het ene cluster telde twee hofsteden naast elkaar, het andere cluster vier, enz. In de 16de eeuw vinden we deze clusters keurig terug, nog altijd in handen van de heer van Warmond. Het enige verschil tussen de 14de en de 16de eeuw is dat enkele van deze hofsteden ondertussen ‘ten eigen’ waren gegeven en dus geen lenen meer waren.⁸ Uiteraard verklaart dit, waarom het aantal percelen in de 16de-eeuwse burggrafelijke lijsten kleiner is dan in de lijst uit 1359. Bij het opstellen van een lijst met burggrafelijke lenen werden immers alleen percelen vermeld die op dat moment nog lenen waren. Wat eerder ‘ten eigen’ was gegeven, werd er niet meer in genoemd.

⁵ Dezelfde percelen worden (dankzij de omschrijving ervan) herkenbaar steeds in dezelfde volgorde opgesomd. Alleen de namen van de pachters veranderen door de tijd, zoals te verwachten valt.

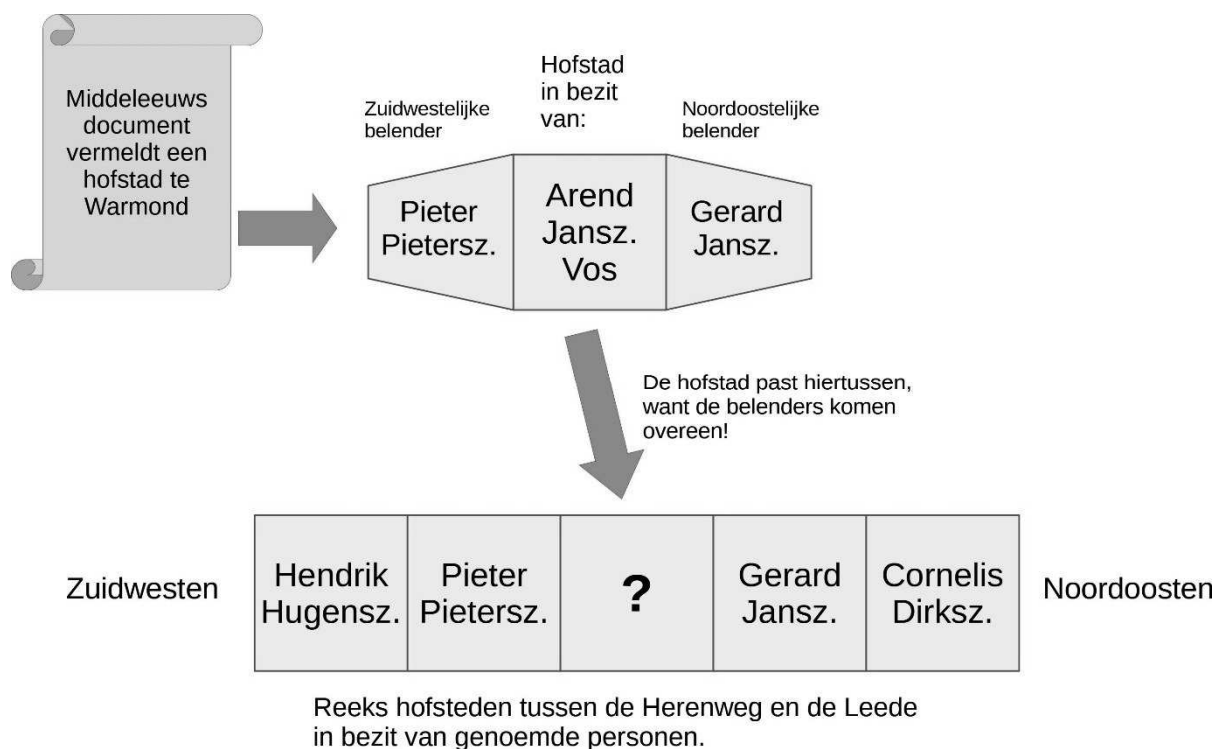
⁶ In de 16de-eeuwse rekeningen van de heren van Warmond is eveneens sprake van een redelijk zuivere geografische ordening. Helaas geldt dat niet voor de 15de-eeuwse inventaris op hun goederen (zie **Bijlage II: Hofsteden van de heer van Warmond in de 15de en 16de eeuw**).

⁷ Hoewel de heren van Warmond ook in de tussentijd – namelijk in 1396, 1418 en 1444 – door de burggraven bevestigd zijn in hun burggrafelijke lenen te Warmond, werd in genoemde jaren helaas géén gedetailleerde lijst opgemaakt van de goederen (ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 652, 655, 656).

⁸ Let wel: de hofsteden bij de Postdam onderscheiden zich van de andere ‘ten eigen’ gekregen hofsteden, omdat de heer van Warmond deze hofsteden al vóór 1500 aan de Warmondse kloosters schonk (zie **Bijlage IV: Samenvattend overzicht van de burggrafelijke lenen**).

Dankzij de hierboven beschreven strategieën kunnen wij al een basiskaart van Warmond in de middeleeuwen tekenen, waarin allerlei percelen voorzien zijn van de namen van hun pachters of eigenaren. Maar daartussen zitten heel veel gaten, die we via een andere weg moeten proberen in te vullen. Een manier om dat voor elkaar te krijgen is het verzamelen van zoveel mogelijk documenten betreffende Warmond in de middeleeuwen, en alles wat daarin over huis- en landbezit vermeld wordt, systematisch te registreren.⁹ Met name belendingen zijn belangrijk. Omdat middeleeuwers geen adressen noch kadastrale percelen kenden, werd de locatie van een huis of stuk land (in verkoopaktes e.d.) aangegeven aan de hand van belendingen: meestal noemde men gewoon de directe bureu in de vier windrichtingen. Nu kan zo'n belender overeenkomen met iemand, van wie de naam reeds op een perceel van onze kaart-in-wording vermeld staat. Dan is de ligging van het huis of stuk land, waarvan genoemde persoon een belender was, mogelijk gevonden.

Ik schrijf doelbewust 'mogelijk'. Immers: in de beginfase van het gepuzzel met belendingen, weet men te weinig om landerijen enkel op basis van belendingen trefzeker te lokaliseren. Bijvoorbeeld omdat mensen nu eenmaal op meerdere plekken land bezaten: belendingen zijn dan niet zo eenduidig. Maar naarmate men in het gepuzzel vordert, en men – dankzij het systematisch registreren van gegevens over landerijen – niet alleen méér weet, maar ook met meer zékerheid, wordt duidelijk dat sommige puzzelstukken aanvankelijk verkeerd zijn gelegd en elders gelegd moeten worden. Deze fase van het onderzoek wordt dus gekenmerkt door herhaalde herzieningen, totdat een oplossing gevonden is, waarbij alle belendingen keurig kloppen.

Een fascinerend aspect van dit type onderzoek, is dat problemen die in een vroege fase haast per definitie onoplosbaar lijken, in een latere fase alsnog een oplossing kunnen vinden. Zo beschikken we over een laat-14de-eeuwse lijst hofsteden, die de heren en vrouwen van Voorne in Warmond bezaten en aan derden verpachtten. Helaas worden daarbij géén belendingen genoemd, en betreft het in de

⁹ In aanloop naar het schrijven van deze studie heeft de auteur tijdens een maandenlang durende speurtocht in oude bronnen (vermeld in voetnoten én literatuuropgave) een repertorium opgebouwd waarin alle aangetroffen middeleeuwse Warmonders (ca. 1250 individuen) zijn opgenomen (per eeuw en alfabetisch gerangschikt), met een opgave van alle vermeldingen van hun huis-/grondbezit, en – wanneer beschikbaar – genealogische informatie. Dat is nodig: alle beschikbare informatie bij elkaar hebben, helpt om de informatie correct te duiden.

meeste gevallen bovendien pachten – dus géén erfpachten – zodat zelfs via de genealogische weg geen link te leggen valt met latere gegevens betreffende dezelfde hofsteden. Het leek er dus lange tijd op, dat de ligging van de hofsteden van Voorne te Warmond voor altijd een onoplosbaar raadsel zou blijven. Nadat maanden onderzoek conform eerdergenoemde strategieën het mogelijk had gemaakt om van zoveel mogelijk percelen de 14de-eeuwse pachter en/of eigenaar te bepalen, kwam de oplossing echter als vanzelf. Op onze kaart-in-wording bleven namelijk een aantal hofsteden over, waarvan de eigenaren onbekend gebleven waren. Tegelijkertijd viel het op, dat dit aantal mysterieuze hofsteden overeenkwam met het aantal Voornse hofsteden, waarvan de ligging niet kon worden bepaald. De oplossing voor wat gedoemd leek voor altijd een raadsel te blijven, kwam hierdoor daadwerkelijk op een presenteerblad!

De hoofdlijnen zijn geschetst. Men zal in de verschillende hoofdstukken van dit werk kunnen lezen, hoe ik per perceel heb kunnen achterhalen wie daar allemaal woonden (en soms ook wat voor gebouwen op die percelen stonden). In sommige gevallen was de bewijslast alleen via een ingewikkelde omweg te leveren. Om de tekst enigszins leesbaar te houden, heb ik de meer ingewikkelde bewijslast soms apart opgenomen in bijlagen. Deze zijn achterin dit werk te vinden. Waar nodig, wordt er in de voetnoten naar verwezen.

Woordenschatkwetsies, spelling en andere conventies

De door mij gebezigde terminologie kan onderwerp worden van kritiek of discussie. Betreffende het buitengebied – het laaggelegen grasland ten oosten van het dorp – heb ik het bijvoorbeeld wel eens over ‘polders’. Uiteraard zijn de huidige polders pas in de 17de eeuw ontstaan. Toch is het verschijnsel ‘polder’ veel ouder. Het betreft dan land dat in de late middeleeuwen ontwaterd is door het graven van sloten, het uitdiepen van veenkreken, en soms ook door het opwerpen van lage dijkjes. Men spreekt dan van ‘middeleeuwse polders’. Als ik in deze studie spreek over de Zwanburgerpolder of de Zweilandpolder e.d., bedoel ik dan ook altijd de laatmiddeleeuwse voorganger daarvan.

Een ander punt is het begrip ‘edelman’. In de tekst noem ik bepaalde mensen namelijk ‘edelen’. Voor heel wat 13de- of 14de-eeuwse Warmonders die ik als zodanig bestempel, is dat een prima omschrijving. Als directe afstammelingen van lokale kasteelheren, in bezit van allerlei leengoederen, waren zij ongetwijfeld in staat om nog naar hun stand te leven. Hun vaak welgestelde maar toch niet meer zo ridderlijke afstammelingen uit de 16de eeuw noem ik nog altijd – maar feitelijk oneigenlijk – ‘(lage) edelen’. Beter kunnen we sommige van hen ‘lieden van adellijke afkomst’ noemen. Voor anderen was het stempel ‘edelen’ in de 16de eeuw echter misschien nog wel geschikt, maar dat is niet altijd even gemakkelijk te bepalen. Gemakshalve heb ik hen allen ‘edelen’ genoemd.

De spelling van oude namen vormt ook een punt van aandacht. Als ik een naam vermeld zoals ik het in de geschreven bronnen heb aangetroffen, zet ik die meestal cursief tussen dubbele aanhalingstekens (het betreft dan immers een aanhaling). Dat doe ik met veldnamen met regelmaat. Voor persoonsnamen heb ik echter een andere keuze gemaakt. Namen, en zeker persoonsnamen, werden in de middeleeuwen op zeer uiteenlopende manieren geschreven. Zo wordt een vrouw in de ene bron “*Aleid*” genoemd, in een andere bron “*Adelheid*”, en in weer een andere bron kortweg “*Altje*”. Het mag duidelijk zijn, dat de uiteenlopende schrijfwijzen de herkenbaarheid van personen niet ten goede komt. In zo’n onderzoek als dit, waarin (vanwege de enorme hoeveelheid te verwerken gegevens) het verkrijgen van overzicht zo belangrijk is, is het van belang dat personen zo herkenbaar mogelijk zijn. Daarom heb ik ervoor gekozen de spelling van persoonsnamen te normaliseren. De hier toegepaste normalisering komt er meestal op neer dat de verschillende schrijfwijzen tot één herkenbare variant herschreven zijn. Allen die in de bronnen bijvoorbeeld “*Aert*”, “*Arnt*” of “*Arnout*” heten, heten hier **Arend**. Bij vrouwen idem dito: “*Fye*” of “*Sophie*” heten hier allen **Sofia**, en “*Trijntje*” of “*Catharina*” heten eenvoudig **Katrien**.

Met dezelfde zorg om zaken eenvoudiger en daardoor ook meer leesbaar te maken, heb ik sommige namen, die pas ná de middeleeuwen voor het eerst in gebruik raakten, toch ook gebruikt voor de

periode daarvóór. Zo was de bewoner van kasteel Oud Teylingen (Norremeerstraat) in de 16de eeuw de **heer van Lockhorst**, wiens geslachtsnaam nadien ook op het kasteel overging. Vóór dat de Lockhorsten het kasteel en alle erbij behorende landerijen bemachtigden, behoorden de kasteelheren tot verschillende families: Van Teylingen, Foyken, Van Poelgeest, Van der Does. In de verschillende secties van dit werk worden deze kasteelheren herhaaldelijk genoemd als eigenaren van allerlei percelen, maar ik heb hen meestal bewust niet bij naam genoemd. De wisselende namen zaaien immers alleen verwarring, terwijl zij steeds voor één en dezelfde ‘entiteit’ staan: de kasteelheren van Oud Teylingen, later Lockhorst geheten. Ik noem hen dus steeds, zelfs al in de 13de eeuw – heel oneigenlijk – de heren van Lockhorst.¹⁰

In dezelfde geest heb ik de verschillende **Jacobs van den Woude** (traditioneel genummerd van XI t/m XVII) als perceeueigenaren vaak liever **heer van Warmond** genoemd, maar hierin ben ik minder strikt geweest. Ik vraag mijn lezer om mij mijn kleine inconsequenties te vergeven.

Om locaties aan te geven, noem ik steeds perceelnummers op de kaart van J. Dou (zie hierover de volgende sectie **Overzichtskaart van de heerlijkheid Warmond**). Om tegelijkertijd ook duidelijk te maken waar een stuk grond in het huidige Warmond lag, noem ik ook vaak hedendaagse straatnamen e.d. Helaas is het zo, dat bepaalde straten tegenwoordig géén eigen naam hebben, of heten zoals een andere, aangrenzende straat. Dat is verwarrend en daarom heb ik sommige straten in dit werk hun historische naam teruggegeven.

Zo heet het dammetje tegenover de Kerkdam tegenwoordig ‘Dorpsstraat’, terwijl het géén Dorpsstraat is maar een straatje dat op de Dorpsstraat uitkomt. Deze dam heet in deze studie, zoals in de 17de eeuw: **De Boer zijn dam**.

Het dammetje tegenover de Middendorplaan heet tegenwoordig officieel ook ‘Dorpsstraat’. Deze straat én de Middendorplaan noem ik hier als geheel: **Middendorplaan**.

Ook het inmiddels doodlopende dammetje tegenover de Waagdam staat officieel te boek als ‘Dorpsstraat’. Deze geef ik zijn 19de-eeuwse naam terug: **De Schoutendam**.

Ten slotte heet het dammetje ten zuiden van de Kerpsdam eveneens ‘Dorpsstraat’. Deze heet hier net als in de 17de eeuw: **De Lange dam**.

Ten slotte. Het gaat er in deze studie vooral om, dat we personen met de grond verbinden, als eigenaren of liever zelfs als bewoners. Dat heb ik steeds zo gedegen mogelijk gedaan. Maar in zo’n onderzoek als dit is niet alles even waterdicht te bewijzen, bijvoorbeeld omdat de beschikbare bronnen in sommige gevallen te schaars of niet helder genoeg zijn. Twijfelgevallen heb ik eerlijkheidshalve voorzien van een vraagteken: (?).

Bronnen

Dit werk is voorzien van een uitgebreid notenapparaat, waarin zowel de primaire als secundaire bronnen worden genoemd, waarop de bevindingen zijn gebaseerd. Interne verwijzingen – d.w.z. verwijzingen naar hoofdstukken binnen dit boekwerk – staan **dikgedrukt**.

Maar de meeste bronvermeldingen betreffen boeken of documenten bij archiefdiensten. Voor deze bronvermeldingen bedien ik me veelal van afkortingen: deze worden toegelicht in de Sectie **Afkortingen**. Bij verwijzingen naar primaire bronnen noem ik zaken als archief-, inventaris- en folionummers, wat in principe genoeg moet zijn om een bron terug te vinden. Wel is me gebleken dat sommige archieven tussentijds hernummerd zijn. Daardoor zijn de inventarisnummers die ik overnam uit het zeer waardevolle transcriptiewerk van A. de Hamer, niet meer actueel en dienen te worden opgevat als ‘oude inventarisnummers’. Gelukkig zijn betreffende documenten in de inventaris van het Huys te Warmont redelijk eenvoudig terug te vinden.

¹⁰ Ik had de ‘heren van Lockhorst’ uiteraard ook ‘heren van Oud Teylingen’ kunnen noemen, maar aangezien we in Warmond twee kastelen Teylingen hebben (Dirks Steenhuis en Lockhorst) leek dat toch geen verstandige keuze.

Dank

Uiteraard is deze studie slechts mogelijk geworden, dankzij de erfenis van degenen die mij zijn voorgegaan, en mijn werk op allerlei manieren hebben gevoed. Naast de verschillende auteurs genoemd in het literatuuroverzicht wil ik hier in het bijzonder bedanken:

De gezellige mannen van de studiezaal van Erfgoed Leiden en Omstreken: **Piet de Baar, Jan van Egmond, Hans Endhoven, Rudolph Ladan, Emiel van der Hoeven, Mauring Roest, Léon van der Hoeven** en archivaris **Joris van Maanen**. Bij hen hoort natuurlijk ook archivaris en Warmelda-onderzoeker **André van Noort**. Al lange tijd is André degene die de Warmondse geschiedschrijving stimuleert en inspireert. Ik dank hem dat hij het manuscript heeft willen lezen en becommentariëren. Ik dank ook **Anja Schrage**, die – het is traditie geworden – steeds met onmisbare publicaties komt aanzetten. Ooit wist Anja het werk van Ria Hogervorst over het dodenboek van het Warmondse klooster Mariënhaven veilig te stellen. Later schoof zij dat onder mijn neus: wat heb ik hier veel aan gehad!

Zeer nadrukkelijk dank ik oud-Warmonder **Richard van Leeuwen**, die het manuscript van deze atlas – en ook dat van het hierbij behorende toponymisch woordenboek – volledig heeft willen lezen, en mij talloze bijzonder nuttige opmerkingen heeft doen toekomen. Dankzij zijn scherpzinnigheid is de inhoud alleen maar betrouwbaarder geworden. Ik ben hem zeer dankbaar!

Ik dank **Ineke Jansen-Jonker, Lyda Boer** en **Peter Paul Padberg** die al zo lang en zo toegewijd voor het archief van Warmelda zorgen. In de door hen veiliggestelde kaartenbakken van A.G. van der Steur vond ik werkelijk schatten. Ook dank ik **Malou Alkemade**, die de legger bij de kaart van J. Dou voor Warmelda digitaliseerde en doorzoekbaar maakte, wat tijdens het werk aan deze atlas ontzettend nuttig is gebleken.

Veel dank ben ik ook verschuldigd aan degenen die transcripties van allerlei bronnen met mij hebben willen delen: **Marcel Kusse** (Warmondse morgenboeken uit 1544-1744), **Piet van der Plas** (kohier van de 100^e penning en meer), **Ed van der Vlist** (allerlei middeleeuwse charters), **Teun van der Vorm** (oud notarieel archief) en ook reeds genoemde **Hans Endhoven** (Warmonders in Leidse bronnen) en **Emiel van der Hoeven** (transcriptiewerk van A. de Hamer). Ook dank ik **Ronald van der Spiegel** en **Frans Angevaare**, die hun ongepubliceerde werken over het Warmondse geslacht Foyken met mij hebben willen delen. Evenzeer dank ik **Mauring Roest**, die al zijn werk over de Rijnlandse familie Van Grieken belangeloos deelde. Ik dank ten slotte ook bouwhistoricus **Michel van Dam** voor zijn hulp bij het bestuderen van het oudste muurwerk van het Huys te Warmont.

Onderzoek doen is leuk. Elk oud stoffig register is een open venster naar het verleden, en wie eenmaal begint door zulke vensters te kijken, raakt verstrikt in een spannend avontuur, een historische speurtocht die geen einde kent. Het verslag van zo'n uitgebreid onderzoek gereed maken voor publicatie is óók een avontuur, dat echter minder aan mij besteed is. Bronvermeldingen moeten zoveel mogelijk op juistheid worden gecontroleerd, en ook moet er op overgebleven tik- en spelfouten gejaagd worden. Graag dank ik degenen die mij hierbij hebben gesteund: **Ans Vielvoye, Marian van Tol, Joost Peterse, Jeroen Groenendijk** en **Annemiek Versluys**. De bijdrage van deze begaafde groep ging uiteindelijk verder dan bedoelde eindredactie: ook zij wisten de vragen te stellen en de opmerkingen te maken die nodig waren om het onderzoek verder te brengen.

Ten slotte wil ik hier een groet uitbrengen. Natuurlijk aan het **bestuur van Warmelda**. Het historisch genootschap blijft aan de weg timmeren en heeft afgelopen jaren weer veel belangrijke stappen gezet, waaronder het oprichten van een volwaardig Warmonds historisch museum in de deftige Roekenhof. Aan **Han Maksymiak**, die zich namens de AWN (de Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie) sinds jaar en dag inzet voor de Warmondse archeologie. Aan **Eppo van Bolhuis** en **Clara Leenstra** die – elk jaar weer – een boeiend en leerzaam boekje samenstellen voor de Warmondse Open Monumentendagen. Zie daar een paar zeer belangrijke ambassadeurs van de Warmondse geschiedenis!

Verder

Deze publicatie presenteert de huidige stand van het onderzoek. Om toekomstige aanvullingen, nuanceringen of correcties te kunnen verwerken, is bewust gekozen voor een *printing-on-demand* uitgave. Deze productiemethode maakt het mogelijk om dit werk te blijven verbeteren en relatief goedkoop te blijven herdrukken.

Ik wil u, beste lezer, uitnodigen om aan toekomstige drukken van dit werk bij te dragen. Zonder twijfel zult u, bij het lezen van dit werk, zaken observeren die mij ontgaan zijn of anders op gedachten komen die de moeite waard zijn om te delen. Aarzel niet om via het Historisch Genootschap Warmelda contact te zoeken.

Maar vooral hoop ik dat deze studie voor andere lokale onderzoekers een stimulans zal zijn, om voor hun eigen woonplaats vergelijkbaar onderzoek te doen. Deze studie laat zien dat, na het verzamelen van voldoende bronnen, het zeer goed mogelijk is om een middeleeuwse nederzetting te reconstrueren. Ik kijk erg uit naar de reconstructies die nog zullen komen.

Warmond, november 2022

Opmerkingen bij de tweede druk

Zoals hierboven aangekondigd, is het onderzoek na de eerste druk voortgezet. Een belangrijke bron voor aanvullende informatie werd gevonden in de rekeningen van de abdijs van Rijnsburg.¹¹ De abdijs bezat in Warmond een paar hofsteden in het Oosteinde, weilanden in het Warmonderbroek, en ook een paar akkers op de geest langs de Herenweg. Dankzij de rekeningen van de abdijs kennen we nu de namen van degenen die deze goederen vanaf 1478 in pacht hadden.

Een andere bron, die voor deze nieuwe druk is benut, is aangetroffen in het archief van de heren van Warmond. Baron Cornelis Pieter van Leyden, die aan het einde van de 18de eeuw heer van Warmond was, blijkt zeer informatieve aantekeningen te hebben nagelaten. Hoewel de omschrijving hiervan in de archiefinventaris dit niet liet vermoeden, bevatten deze aantekeningen complete afschriften van verloren gegane Warmondse kerkregisters. Deze dateerden uit de periode 1480-1530 en bevatten ook veel gegevens uit de periode daarvoor!¹²

Dankzij deze nieuwe gegevens zijn de eigendoms- en bewoningsgeschiedenis van verschillende hofsteden langs de Leede niet alleen bevestigd, maar ook aangevuld. Maar de grootste winst is vooral geboekt met de geestlanden. De kerk en de pastorie bezaten aan het einde van de middeleeuwen namelijk veel akkers op de geest, en bovengenoemde 'herontdekte' kerkregisters bevatten daarover veel informatie. Daarmee kon de eigendoms- of pachtgeschiedenis van de geestlanden beter in kaart worden gebracht. In enkele (gelukkig zeldzame) gevallen zijn we gedwongen tot een herziening, zodat men een handjevol 14de- of 15de-eeuwse pachters of eigenaren op een andere akker zal aantreffen dan in de eerste druk. Maar bovenal is het beeld van de geestlanden nu gedetailleerder en betrouwbaarder geworden.

Graag dank ik **Hans Endhoven**, die mij steeds blijft verrassen met leuke vondsten over middeleeuwse Warmonders in Leidse bronnen. En ik dank **Richard van Leeuwen** en **Jeroen Groenendijk**, die het manuscript wederom hebben gelezen en van hun onmisbare commentaar hebben voorzien.

Warmond, juni 2023

¹¹ NA, archiefnr. 3.18.20, inv.nr. 167-254 (foto's van A. van der Tuijn, beschikbaar via HoFoDa.nl).

¹² ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 380.

Opmerkingen bij de derde druk

Nieuw in deze druk zijn de bouwhistorische gegevens betreffende de stichtingstijd van het Huys te Warmont (**sectie G**), verkregen dankzij de alertheid van **Ard van der Steur**, die Warmelda waarschuwde toen de buitenmuren van de oudste kasteeltoren tijdelijk van hun pleisterlaag werden ontdaan, waardoor het oudste muurwerk eindelijk kon worden bestudeerd. Ik dank kasteelkundige **Taco Hermans**, die ons geholpen heeft om de eigenaardigheden van dit muurwerk te begrijpen. In deze druk zijn allerlei passages aangescherpt, genuanceerd of anderszins uitgewerkt, zoals over het (Buur)gangpad / de middeleeuwse Dorpsstraat (**sectie E & F**), over de Herenweg (**sectie D**), over de boerderijen bij het verdwenen kasteel Alkemade (**sectie H**), over de bijbehorende vogelkooi (**sectie I**), en nog meer. Een ongelukkige passage over de woning van schout **Dirk Jansz. den Roomsche** aan de noordzijde van de Middendorplaan is nu verbeterd (**sectie E & F**).

In de eerste versie van dit werk was veel gebruik gemaakt van de uitstekende regesten die P.W.C. van Kessel van de 16de-eeuwse Warmondse transportregisters maakte. In veel gevallen is nu de bron zelf geraadpleegd, wat soms nuttige aanvullingen opleverde. Omdat deze aanvullende details vanzelfsprekend niet in de regesten zelf stonden, zijn de verwijzingen naar Van Kessel in de voetnoten nu vaak vervangen door verwijzingen naar de vindplaats van de transportregisters zelf.

Ten slotte is achterin het boek – als hulpmiddel voor de lezer – een **Adressenwijzer** toegevoegd: uitgaand van een hedendaagse straatnaam vindt men daar de corresponderende sectie in dit boek.

En ik dank **Hans Endhoven** wederom voor zijn niet aflatende stroom nieuwe gegevens over middeleeuwse Warmonders in de Leidse bronnen, en **André van Noort**, die mij met regelmaat met nieuwe bronnen komt verrassen.

Warmond, februari 2024

Opmerkingen bij de vierde druk

Het was in 2024 precies 450 jaar geleden dat het ontzet van Leiden plaatsvond. De herdenking daarvan was in Warmond aanleiding om een tentoonstelling samen te stellen over wat het beleg voor Warmond heeft betekend. Uiteraard ging dit gepaard met nieuw onderzoek, dat voor deze atlas veel nieuwe gegevens heeft opgeleverd: onder meer over de locaties van de afgebrande boerderijen, en ook over de precieze aanleiding voor de verwoesting van de kerk bij de Oude Toren, die hierbij is vastgelegd. Ik maakte gebruik van de gelegenheid om over de kerk ook enkele bouwhistorische details toe te voegen (**sectie A**).

Voor de verdere uitwerking van deze atlas werden weer nieuwe bronnen aangeboord, zoals het belendingenboek van abdij Leeuwenhorst uit 1434, dat de Warmondse bezittingen van de abdij in ruimtelijke zin veel preciezer omschrijft dan de pachtregisters.¹³ Daarmee kon "*Hubrechts hofstad*" (nu Gemeentehaven) nader worden uitgewerkt, net als de bewoningsgeschiedenis van de kasteelhoeve van Oud Teylingen / Lockhorst (**sectie D**), van de verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis (**sectie A**), en van de boerderij van Jan Mouwerijnsz. (**sectie W**). Daarnaast leverden enkele huurboeken van de abdij van Rijnsburg¹⁴ nieuwe details op over de bezittingen van de abdij in Warmond, en vooral ook een vroegere eerste vermelding van het galgenveld (**sectie B**).

Bijzonder was de vondst in het huisarchief Warmond van een lijst burggrafelijke hofsteden daterend uit 1496,¹⁵ die de reeds bekende lijsten uit 1359 en 1504-1557 aanvult, en waarmee de bewoningsgeschiedenis van bedoelde Warmondse hofsteden completer wordt beschreven (de

¹³ NA, archiefnr. 3.18.17.01, inv.nr. 13.

¹⁴ NA, archiefnr. 3.18.20, inv.nr. 132 t/m 134.

¹⁵ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 68 ("extract makinge Jacobs van Woude").

locaties van deze hofsteden zijn in **bijlage IV** aangegeven). Ook belangrijk zijn de aanvullingen betreffende klooster Mariënhaven, waar de aanwezigheid van een scriptorium nu kan worden aangetoond. Over de kloosterkerk is een onjuiste passage gecorrigeerd (**sectie A**).

Verder zijn allerlei onderwerpen nader uitgewerkt, zoals kasteel Endepoel (**sectie A**), de oude herberg tussen de Kerkdam en de Burg. Schölvincstraat, de vroeg 16de-eeuwse pachtgeschiedenis van de boerderij tussen de Straat ter Leede en de Van Milsdam/Kerpsdam (**sectie E & F**), boerderij Het Boterhuis, en de verdwenen boerderij op de Watertuin (**sectie U**), enz.

Ik dank **Hans Endhoven**, **Rudolph Ladan** en **Richard van Leeuwen**, van wie ik veel waardevolle gegevens heb mogen ontvangen. En ik dank Richard daarnaast ook omdat hij de tekst van de atlas heeft willen nalezen!

Warmond, maart 2025

Opmerkingen bij de huidige druk

Na de vierde druk is de tekst opnieuw verrijkt met allerlei vondsten. Een deel heb ik nog altijd te danken aan **Hans Endhoven**, die mij blijft verrassen met Warmonders uit allerlei bronnen. Sommige andere vondsten dank ik aan **Léon van der Hoeven**, **Rudolph Ladan** en **André van Noort**.

Door de verbouwing van Erfgoed Leiden en Omstreken is de studiezaal sinds november 2024 noodgedwongen ondergebracht bij het Hoogheemraadschap van Rijnland. Zo ontstond de gelegenheid om de aldaar bewaarde archieven verder te verkennen, zoals de oude ambachtsrekeningen van Warmond,¹⁶ die veel nieuwe gegevens opleverden: onder meer over de wegen en paden (Oude Dam, Warmonderdam, enz.), en ook over de huizen waar allerlei ambtenaren vergaderden en de kost verteerden (blijkbaar de toenmalige herbergen).

Daarnaast leverde hernieuwde bestudering van de kerkelijke bronnen¹⁷ enkele verrassingen op. Al lange tijd zocht ik naar de 15de-eeuwse bewoners van drie hofsteden direct ten noorden van de huidige Dekkersgaard, maar zij bleven onvindbaar. Nu bleek dat ik, op basis van de minder eenduidige gegevens waarover ik in een eerdere fase van het onderzoek beschikte, een aantal laatmiddeleeuwse Warmonders op een verkeerd adres had geplaatst. De vermelding van rentes die in de 15de eeuw op hun huizen waren gevestigd en aan de kerk waren geschonken, bracht eindelijk duidelijkheid: in de 16de-eeuwse kerkelijke registers waarin deze rentes worden vermeld, wordt de ligging van de huizen eenduidig omschreven (**Sectie D, Overgang naar de dorpskern**).

Naast de vele toevoegingen in allerlei secties van dit werk, moet de lezer ten slotte op nieuwe onderdelen van deze atlas worden gewezen: aan **sectie G** is een nieuwe ingang toegevoegd over de akkers bij het Huys te Warmont, en in **sectie A, De kerkbuurt**, is nu een apart onderdeel gewijd aan "Reynkens hofstede".

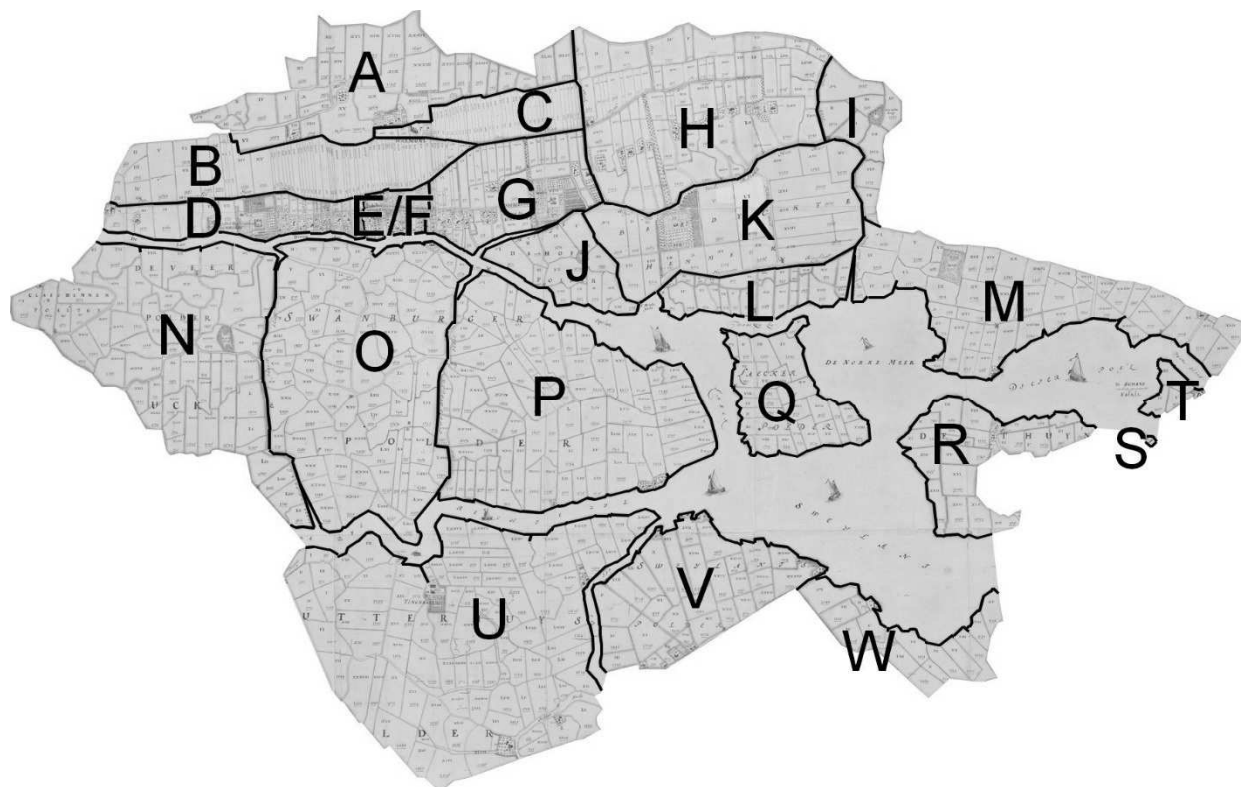
Warmond, mei 2026

¹⁶ HHR, archiefnr. 1.1.1, inv.nr. 893, fol. 19v (afschrift betreffende jaar 1440); inv.nr. 8141/8142 (vanaf 1542).

¹⁷ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 380, 'Rente pachten en opstallen aankomende de kerke van Warmond'.

Overzichtskaart van de heerlijkheid Warmond

De kaart van Warmond door landmeter Johannes Dou (1642-1690) met zijn indeling in bonnen¹⁸ (A t/m W). Deze kaart, die in deze studie als leidraad wordt gevolgd, bestaat in twee versies:

- Een volledige kaart van de heerlijkheid, getekend in 1667, die in het Huys te Warmont wordt bewaard. Een digitale kopie van deze kaart is bij Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO) beschikbaar onder signatuur PV_DIG20180016.
- Een verzameling deel-kaarten, getekend in 1669, die de hierboven genoemde gebiedjes (A t/m W) in clusters laten zien. Deze deelkaarten worden bewaard bij Erfgoed Leiden en Omstreken, in het archief van de Gemeente Warmond (archiefnr. 600, inv.nr. 1072).

Op de volgende pagina staat een **gebruiksaanwijzing!**

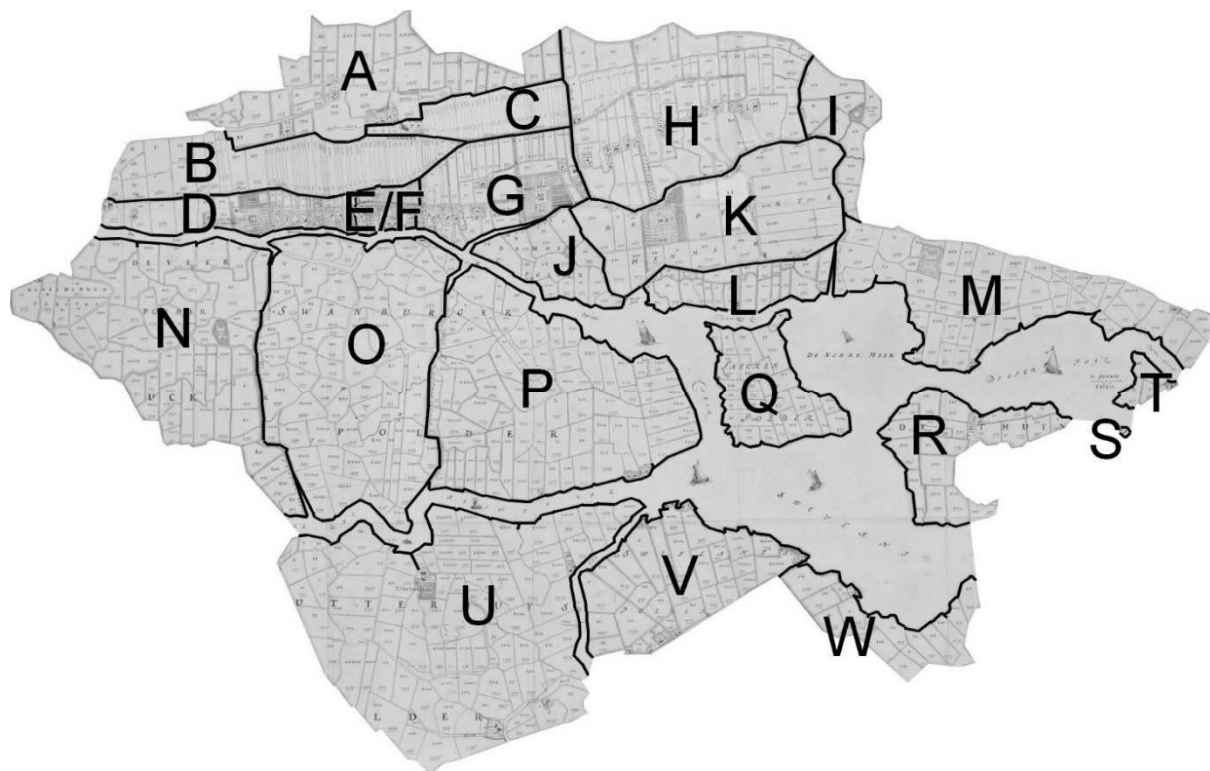
De kaart kan worden gedownload op warmelda.nl en ook op erfgoedleiden.nl

Over de kaart is van de hand van Warmelda oud-voorzitter A.G. van der Steur een uitgebreide publicatie verschenen:

Steur, A.G. van der (1985). *'Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond'*, een pre-kadastrale kaart uit 1667 vervaardigd door Johan Dou(w), uitgegeven en voorzien van een inleiding door A.G. van der Steur, Alphen a/d Rijn, Canaletto.

¹⁸ Zie ELO, archiefnr. 600, inv.nr. 1073.

De gebieden ("bonnen") op de kaart van Warmond

Elk gebied op de kaart wordt hieronder kort omschreven. Het gebruik van de kaart is eenvoudig: bekijk welke letter (**A t/m W**) aan een gebied is toegekend, en raadpleeg dan de **sectie** (hoofdstuk) met dezelfde letter. Zie voor paginanummers de inhoudsopgave aan het begin van dit boek.

A	Bij de grens met Oegstgeest en Sassenheim, vanaf het Poelmeer tot de Dinsdagse wetering	M	De Kooipolder
B	Westzijde van de Herenweg, vanaf het Warmonderhek tot de kruising met de Beatrixlaan	N	De Klaas Hennepoelpolder en de Veerpolder
C	Westzijde van de Mgr. Aengenentlaan en van de Herenweg, vanaf de Kloosterwei tot de Dinsdagse wetering	O	Het Joppe, Koudenhoorn en Tengnagel (ontgraven zuidelijke helft van de Zwanburgerpolder)
D	Tussen de Herenweg en de Leede, vanaf het Warmonderhek tot voorbij de Dekkersgaard	P	De noordelijke helft van de Zwanburgerpolder
E&F	De dorpskern	Q	De Lakerpolder
G	Tussen de Herenweg en de Leede, vanaf de Dinsdagse wetering tot de Raadhuisdam	R	De Tuinder- of Kogjespolder
H	Tussen Sassenheim en het Hemmeer, ten noorden van de Dinsdagse wetering	S	Vogelskamp
I	Tussen het noorden van de Wasbeeklaan en de Menneweg	T	Faljeril
J	De Hofpolder	U	De Boterhuispolder
K	De Hemmeerpolder	V	De Zweilandpolder
L	De Klein Hemmeerpolder	W	Ten noorden van Zevenhuizen

Als u liever op hedendaagse straatnamen wilt zoeken, gebruik de **Adressenwijzer** achterin het boek.

Een woord over de Warmonders

We gaan in dit werk allerlei middeleeuwse Warmonders – althans hun grond en woning – op de kaart van Warmond proberen te plaatsen. Voordat we dit gaan doen, is een kleine inleiding op de Warmondse bevolking hier op zijn plaats.

De vroegste Warmonders

Warmond wordt voor het eerst vermeld in de jaren 885-896, omdat de Utrechtse kerk hier drie boerenbedrijven als zijn bezit claimde.¹⁹ Het bestaan van Warmondse boerenbedrijven in deze jaren houdt automatisch in dat er toen al Warmonders waren. Vreemd genoeg weten we over deze vroege Warmonders helemaal niets. Dat is best raar: sinds het ontstaan van het dorp moeten hier talloze mensen hebben gewoond en gewerkt. Ongetwijfeld waren sommige Warmonders uit het jaar 1000 markante figuren, onvergetelijke mensen misschien... En toch, tot omstreeks 1200 zeggen de oude bronnen daar niets over. We hebben niet eens een naam. Niets!

Eerste namen: de adel

Pas vanaf de 13de eeuw – de verschriftelijking komt in Holland dan pas echt op gang – komen we namen te weten. In 1201 stond **heer Frank van Warmond** aan het hoofd van de ambachtsheerlijkheid Warmond. We weten dat hij in de grafelijke omgeving verkeerde, en dat zijn woning in Warmond ten noorden van de kerk bij de Oude Toren stond. Frank had geen zoon om hem op te volgen, maar zijn dochter **Sofia** trouwde met de heer van Woubrugge, **heer Jacob XI van den Woude**, die daardoor Frank als **heer van Warmond** kon opvolgen. Jacobs opvolgers uit het geslacht **Van den Woude** bouwden het nog altijd bestaande kasteel Huys te Warmond, van waaruit zij het dorp tot de vroege 16de eeuw bestuurden.

Naast de heren van Warmond kende het dorp nog een paar adellijke families, die in de 13de eeuw hier eveneens een kasteel bewoonden. De **heren van Alkemade**

bewoonden het gelijknamige kasteel aan de Wasbeeklaan. Door huwelijk met een dochter van de heer van Warmond ontstond in de 14de eeuw ook een geslacht **Van den Woude van Alkemade**,²⁰ dat in Warmond tot in de 16de eeuw een rol speelde. Voor de heren van Alkemade gold dat niet: al rond 1400 waren zij in mannelijke lijn uitgestorven en kwam ook hun kasteel te verdwijnen.

De **heren van Teylingen**, waarvan de hoofdtak op kasteel Teylingen te Voorhout zetelde, bouwden in Warmond twee kastelen: Dirks Steenhuis (aan de Oude Dam) en kasteel Oud Teylingen, later Lockhorst geheten (aan de Norremeerstraat). In tegenstelling tot de heren van Warmond bleven zij hier niet wonen. De hoofdtak stierf eind 13de eeuw uit, gevolgd door de tak van de bewoners van Dirks Steenhuis, en de tak van Oud Teylingen vertrok naar Oversliedrecht, waarvan zij in de 14de eeuw de ambachtsheren waren geworden. Deze heren werden in hun Warmondse bezittingen

Heer Jacob XI van den Woude en Sofia van Warmond, dochter van heer Frank van Warmond. [Iconografisch Bureau te Den Haag]

¹⁹ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 13-14.

²⁰ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 257; Kort, "Van Alkemade 1200-1782 III", p. 343.

opgevolgd door de aanverwante geslachten **Van Wateringe** en **Foyken**. Laatstgenoemd geslacht bleef in Warmond eeuwenlang een invloedrijke familie, op den duur weliswaar niet meer als kasteelbewoners, maar wel als rijke boeren, actieve ondernemers (bijvoorbeeld in de scheepsbouw) en lokale bestuurders. Telgen uit dit geslacht zijn niet alleen herkenbaar door hun bezittingen, maar ook dankzij de door hen gevoerde *Leitname*: tot in de 16de eeuw droegen veel van hen immers nog altijd de voornaam **Foyken**.

Buiten deze aanzienlijke families komen we als grondeigenaar in en om het dorp ook de hoogste adel tegen: de **graaf van Holland**, de **burggraaf van Leiden**, en ook de **heren en vrouwen van Voorne**. De graaf en de burggraaf woonden hier uiteraard niet, maar de heren en vrouwen van Voorne hadden wél een hechte relatie met het dorp. Al vanaf de 13de eeuw hadden zij namelijk zeer nauwe banden met de heren van Warmond, en 14de-eeuwse berichten leren ons dat de vrouwe van Voorne bij gelegenheid in Warmond verbleef, waarschijnlijk in een deftig huis in het noordelijkste deel van de latere dorpskern.²¹

De lagere adel

Naast de kasteelheren kende Warmond in de 14de eeuw ook een lagere adel: de geslachten **Duker**, **Van Gagelberg**, **Van Grieken**, **Vodde**, **Van Warmond**, en ook het reeds genoemde geslacht **Van den Woude van Alkemade**. De meeste van deze geslachten waren verwant met de ambachtsheren en werden ongetwijfeld dáárom ook vaak aangesteld als lokale bestuurders (schout) e.d.²² Zoals gezegd waren deze lieden geen kasteelheren: als de bronnen hun woningen vermelden, is steeds sprake van een 'hofstad', dus een stuk grond met een huis erop. Van sommigen is bekend waar zij in het dorp precies woonden. **Simon** en **Jacob van Gagelberg** – bijvoorbeeld – woonden eind 14de eeuw direct ten noorden van de huidige Korenmolenbrug.²³ **Jan van Grieken** woonde in 1403 op de Kloosterwei, op de plek waar tien jaar later klooster Mariënhaven zou verrijzen.²⁴ **Jan Dirksz. Duker**, een zoon van de edelman **Dirk ver Odensz.**, woonde begin 15de eeuw aan de Dorpsstraat 5.²⁵ En hun bloedverwant **Willem Duker** bewoonde in dezelfde periode de hofstad langs de noordzijde van de Burgemeester Schölvincstraat / Scheepmakersdam.²⁶ En nog meer lieden van wie we de woning in de volgende pagina's gaan ontdekken.

Maar al deze families bleven niet eeuwig in het dorp wonen. In een onderzoek naar de Leidse bovenlaag in de late middeleeuwen stelde Van Kan vast, dat heel wat – veelal lage – edelen afkomstig uit het platteland naar de stad Leiden vertrokken. Over hun motief is Van Kan stellig: het was van financiële aard. In Leiden konden zij investeren in handel en nijverheid, en daarmee fortuin maken.²⁷ Wat Van Kan observeerde zien we ook vanuit Warmonds perspectief. Vanaf de late 14de eeuw vertrok een groot deel van de Warmondse lage adel naar Leiden, al bleven de meesten hier wel grondeigenaren, wat hen ongetwijfeld inkomsten opleverde. Enkele markante voorbeelden uit het einde van de 14de eeuw waren **Gijsbrecht van Warmond**,²⁸ **Simon Dirksz. van Warmond**,²⁹ **Jan Florisz. van den Woude van Alkemade**,³⁰ in de 15de eeuw gevolgd door **Willem Duker IJsbrandsz.**³¹

²¹ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Raadhuisdam en (Z) de Bloemistendam / Herengracht**.

²² Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 96 e.v.

²³ Zie **Sectie H, De hofstad van Simon van Gagelberg bij de korenmolen**.

²⁴ Zie **Sectie A, Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis**.

²⁵ Zie **Sectie D, Dorpsstraat 5 – het huis van Jan Duker**.

²⁶ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam**.

²⁷ V. Kan, *Sleutels tot de macht*, p. 47-48.

²⁸ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 211.

²⁹ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 232.

³⁰ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 114.

³¹ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 245, 251.

Dirk Dirksz. van Alkemade,³² **Jacob Philipsz.** en **Gijsbrecht Philipsz.,**³³ **Hugo Jansz. van Alkemade,**³⁴ **Jacob Everaard van Grieken,**³⁵ **Simon van den Woude,**³⁶ **Gerard van Assendelf,**³⁷ enz.

Deze leegloop verklaart waarom allerlei erven waar in de 14de eeuw nog edelen woonden, in de 15de eeuw in handen van boeren worden genoemd. Deze woonden daar als pachters; hun huurbazen woonden in de stad. We zullen zo op de boeren terugkomen.

De geestelijkheid

Niet alleen de adel, maar ook de geestelijkheid is in Warmond al vanaf de 13de eeuw te volgen. De oudst bekende is ene **heer Laurens** (of **Louwerijs**), die rond 1250 in ons dorp woonde. Of hij dorpspastoor was of anders kapelaan van de heer van Warmond, is niet bekend. Eén van de eerste Warmondse geestelijken van wie we de functie precies kennen is **heer Weremboldus**, die tot 1314 met zekerheid de dorpspastoor was. Met 'dorpspastoors' moeten we ons overigens géén geringe lieden voorstellen: de Warmondse geestelijkheid behoorde in de 14de eeuw tot de Leidse elite.³⁸ Vanaf de 15de eeuw vernemen we ook de namen van de priesters die verbonden waren aan de slotkapel van het Huys te Warmont. De oudst bekende, actief rond 1440, was ene **Jan Rudolfsz.**³⁹

Naast de dienaars van de dorpskerk en van de slotkapel werd het hoofdbestanddeel van de Warmondse geestelijkheid in de 15de en 16de eeuw gevormd door de populatie van de twee Warmondse kloosters, het mannenklooster **Mariënhaven** en het vrouwenklooster **Sint Ursula**. Over de populatie van de laatste is het meest bekend: de zusters waren zowel van adellijke als burgerlijke afkomst, en kwamen vooral uit Leiden.⁴⁰ Eén figuur uit het vrouwenklooster moeten we bij naam noemen: de in Rotterdam geboren **pater Pieter Willemsz. Kant**, die kort vóór kerstmis 1523 als administrateur van het klooster aantrad.⁴¹ Aan hem danken we een omvangrijk en voor dit werk zeer bruikbare administratie, die voor de periode van een kwart eeuw veel inzicht geeft in het leven en werk van de kloosterlingen én hun (economische) interacties met de Warmondse bevolking.

We moeten nog twee markante kloosterlingen noemen die in Warmond voor het nodige rumoer zorgden, door de bijzondere invulling die zij aan het kuise kloosterbestaan gaven. De eerste was **Jutte Rutterdr. van Oudewater**, in de eerste helft van de 16de eeuw non bij **klooster Sint Ursula**. Jutte werd betrappt in het melkhuis van het klooster, waar zij "*mit versceyden personen van onsen knechten volbracht haer onsconen oncuysheijt*". Ook werd ze wel eens dronken aangetroffen. En in een boze bui smeedt ze de kazen die het klooster produceerde in een sloot!⁴² Maar onze tweede kloosterling maakte het nog bonter. **Pater Dirk**, kort vóór het beleg van Leiden nog subprior van **klooster Mariënhaven**, deelde het bed herhaaldelijk met een zekere **Cornelia Heimansdr.**, die daardoor zwanger raakte. Daarop gaf pater Dirk haar een mysterieus drankje "*ten eijnde dat zij gheen vrucht baeren en soude*". De situatie zorgde voor veel spanning, want toen de Warmondse baljuw naar de ziek geworden Cornelia kwam informeren, ging pater Dirk met hem op de vuist!⁴³

³² Fannee, *tlant te Waremund*, p. 256.

³³ De Boer, *Graaf en Grafiek*, p. 357; Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden* (deel I), p. 220, d.d. 1412-1413.

³⁴ Kort, "Van Alkemade 1200-1782 III", p. 347.

³⁵ Thierry de Bye Dólleman & V.d. Steur, "Het Rijnlands-Haarlems geslacht Van Grieken", p. 81.

³⁶ V.d. Vlist, *Chronologische lijst* [nr. 45].

³⁷ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 479, "*Der susteren van Warmond Copien van haren landen en renten*", fol. 10.

³⁸ Zie **Sectie C, De kerk en het kerkhof**.

³⁹ Zie **Sectie G, Het Huys te Warmont**.

⁴⁰ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 131-132.

⁴¹ Bijleveld, "Het klooster van St. Ursula of der elfduizend Maagden in Warmond", p. 10 e.v.

⁴² Fannee, "Het klooster St. Ursula te Warmond", p. 46-47.

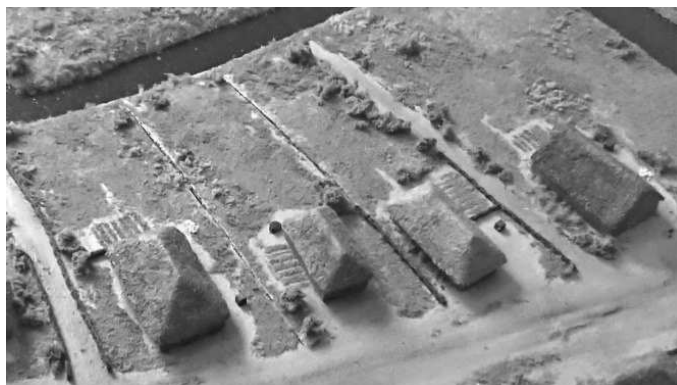
⁴³ V. Noort, "De perverse pater", URL: <https://www.erfgoedleiden.nl/nieuws/vondst-van-de-week/836-vvdw-de-perverse-pater>

De boeren

Naast de adel en de geestelijkheid blijft één stand over: de boeren. Deze vormden in verschillende opzichten de belangrijkste groep. Getalsmatig uiteraard, daar zij in de middeleeuwen en ook lang daarna de meerderheid van de bevolking vormden. Daarnaast moet men zich realiseren dat de boeren degenen waren die – met hun werk – de anderen van alles voorzagen: zij verrichtten de arbeid, terwijl hun meesters (adel én geestelijkheid) gewoonlijk op hen dreven.⁴⁴

De meeste lieden van wie we in dit werk de namen zullen lezen, waren dus boeren. Nederzettingen op het platteland waren in de middeleeuwen voor een belangrijk deel zelfvoorzienend, zodat men daar van alle markten thuis was. Dit komt tot uitdrukking in de namen waarmee boeren zich tooiden, zoals die van **Arend de kuiper**, **Willem de wever** en **Simon de visser**, die hier in de 14de eeuw worden genoemd.⁴⁵ In de 15de eeuw komen we ook een zekere **Floris de barbier** tegen, die mogelijk de dorpschirurgijn was.⁴⁶ De namen van **Simon Claas schuitemakersz.** (vermeld in 1431),⁴⁷ **Willem schuitemaker** (1452), **Dammas schuitemaker** (1479) en **Pouwel de scheepmaker** (1517)⁴⁸ laten verder zien dat er in het middeleeuwse dorp meerdere scheepsbouwers actief waren. Andere toenamen verwijzen dan weer expliciet naar het boerenbestaan, zoals bij **Claas Karnemelksz.** (1372) en **Jan Schaap** (1403).⁴⁹

We treffen deze lieden natuurlijk steeds aan als bewoners van boerderijen, die zij meestal pachtten: soms van adellijke Warmonders, soms van alhier gegoede Leidse patriciërs, en soms van kloosters,⁵⁰ die door schenkingen van adel en patriciaat ook eigenaar van boerderijen werden. De bronnen laten tussen de pachters allerlei verschillen zien. Sommigen waren *erfpachters*, zodat zij – hoewel huurders – op hun boerderij toch met redelijke zekerheid door hun zoon konden worden opgevolgd, waardoor éénzelfde familie soms meerdere generaties achter elkaar op dezelfde boerderij bleef wonen. Maar dat gold zeker niet voor alle boeren: velen waren gewoon pachters, die slechts één generatie in een huis woonden. Of zelfs korter: als een pachter, eenmaal getrouwd, bijvoorbeeld de kans kreeg om de rijkere boerderij van zijn schoonvader over te nemen, dan verhuisde hij.⁵¹ Of er deed zich een andere omstandigheid voor die aanleiding gaf om te verhuizen. Hoe dan ook zien we sommige pachters in het dorp werkelijk heen en weer springen tussen de ene en de volgende woning. Een ander aspect dat hier genoemd moet worden is dat van onderhuur. Voorbeelden hiervan zijn

In laatmiddeleeuws Warmond stonden boerderijen op langwerpige erven, die haaks op de Leede én op de Herenweg lagen. Dwars door het midden van de erven liep het 'gangpad' (de voorganger van de Dorpsstraat) langs de voordeur van elke boerderij, zoals hier onderaan de foto. [Maquette: ELO]

⁴⁴ Künzel, *Middeleeuwse mensen en hun verhalen*, p. 31, 34.

⁴⁵ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 81.

⁴⁶ HHR, archiefnr. 1.1.1, inv.nr. 893, fol. 19v; MNW, artikel 'barbier II' (INT).

⁴⁷ Hoek, "Repertorium op de lenen van de hofstad van Oud-Teylingen" [leen 1D].

⁴⁸ Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam; Sectie G, Noordgrens van de latere dorpskern – oude scheepmakerijen; Sectie D, Jan Steenlaan 19.**

⁴⁹ V.d. Spiegel, "Landpachters Voorne in Warmond", p. 369-370.

⁵⁰ Eerst Rijnsburg en Leeuwenhorst, en na 1410 de Warmondse kloosters Mariënhaven en Sint Ursula.

⁵¹ Hans Endhoven, een bekende onderzoeker op de studiezaal van Erfgoed Leiden en Omstreken, attendeerde mij op dit verschijnsel.

zeldzaam, maar toch duidelijk aanwijsbaar: ene **Gerard Voppensz.** pachtte in de 15de eeuw een hofstad van de heer van Warmond, die hij weer aan anderen onderverhuurde. In de 16de eeuw deed ene **Gerard snijder** hetzelfde.⁵² De administratie van de heer van Warmond vermeldt deze gevallen expliciet. Schijnbaar had de heer van Warmond hier geen moeite mee.

We kennen de middeleeuwers vooral dankzij hun huis- of landbezit. Om rechten op dit soort zaken veilig te stellen werden namelijk koopovereenkomsten e.d. zorgvuldig op schrift gesteld. Soms werden ook andersoortige afspraken schriftelijk vastgelegd, waarmee we de middeleeuwse Warmonders op een andere manier leren kennen: verbodsbepalingen. Zoals historicus Rudi Künzel in zijn werk stelt, zijn verbodsbepalingen een goede manier om de cultuur van een gemeenschap te leren kennen.⁵³ Immers: wat mensen niet deden, hoefde niet verboden te worden. Zo'n verbodsbepaling komen we tegen in 1534. De zoon van de Warmondse koster kreeg toen toestemming om náást **klooster Mariënhaven** een huis op te trekken, maar hij moest beloven "*tot gheenen tijden in dit huijs eenige taverne, herberge, noch tapperij noch caertspelen ofte cloten noch gheene andere onbehoorlicke speelen hanteren of plegen*".⁵⁴ Blijkbaar waren dit in Warmond gebruikelijke zaken, zodat de monniken voorzorgmaatregelen namen. Indirect leren we dus dat middeleeuwse Warmonders graag aan kloten deden: een spel waarbij men een verzwaarde kogel met de hand zo ver mogelijk probeerde te werpen. En het dorp kende blijkbaar al tavernes en herbergen. Zelfs het kloosterpersoneel ging erheen: niet voor niets keerden de zusters van **klooster Sint Ursula** "*drinckghelt*" uit aan hun knechten!⁵⁵

Waar de oudste herbergen in het dorp stonden, melden de bronnen niet expliciet. Eén van de oudste herbergen waarvan we de locatie met zekerheid kennen, stond rond 1590 tussen de huidige Burgemeester Schölvincstraat en de Kerkdam.⁵⁶ En misschien was het huis van de schout **Dirk Jansz. den Roomsche**, gelegen aan de noordwestzijde van de Middendorplaan, in 1577 ook een herberg, aangezien allerlei ambtenaren er toen de kost "*tot sijnen huijs*" kwamen "*verteeren*".⁵⁷ De oudst bekende herbergier was **Jan Heimansz.**, die tot 1531 op Dorpsstraat 5 moet hebben gewoond.⁵⁸

Uit de volgende pagina's zal blijken, dat de boerderijen in de dorpskern vanaf de 16de eeuw begonnen plaats te maken voor groepen huisjes, bewoond door kleine ambachtslieden. Om de precieze oorzaken van deze ontwikkeling in Warmond te achterhalen, is uiteraard nieuw onderzoek nodig. Toch kunnen we – op grond van de stand van de kennis over de sociaaleconomische situatie in

⁵² Zie Sectie D, Jan Steenlaan 5-7; Sectie E & F, Rondom de Postdam.

⁵³ Künzel, *Middeleeuwse mensen en hun verhalen*, p. 45.

⁵⁴ V.d. Tuijn, "Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium", nr. 459, fol. 226v., d.d. 03-08-1534.

⁵⁵ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1130, fol. 20v. 24v.

⁵⁶ Zie Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvincstraat / Scheepmakersdam.

⁵⁷ HHR, archiefnr. 1.1.1, inv.nr. 8142, d.d. 1577, 1582-1584; Zie Sectie E & F, Tussen (N) de naamloze dam ten zuiden van de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de Middendorplaan.

⁵⁸ Zie Sectie D, Dorpsstraat 5 – het huis van Jan Duker.

Holland in deze dagen – ons aan enkele ruwe uitspraken wagen. De aanwezigheid van bovengenoemde ambachtelijke kleinbedrijven vanaf de 16de eeuw lijkt voor een belangrijk deel te verklaren door de sterke bevolkingsgroei, die voor een toenemende vraag naar allerlei producten zorgde. In plattelandsnederzettingen – zoals Warmond – werd de ontwikkeling van de nijverheid gestimuleerd doordat de lonen daar lager waren dan in de steden. Uiteraard hebben de steden geprobeerd hun eigen industrie te beschermen, tegen de qua prijzen aantrekkelijkere plattelandsnijverheid, maar zij boekten daarin weinig succes. De meeste nederzettingen op het platteland waren namelijk het bezit van adellijke heren, die – binnen de grenzen van hun eigen ambachten – natuurlijk waakten over hun eigen lucratieve rechten: deze heren verdienden via de belastingen immers ook aan de lokale nijverheid. Doordat deze heren bovendien zitting hadden in de belangrijkste bestuursorganen in Holland (en daarin ook oververtegenwoordigd waren!) waren zij daadwerkelijk in staat om de plattelandsnijverheid tegen de bemoeienis van de steden te beschermen.⁵⁹ Het is voorstelbaar dat de heren van Warmond, om dezelfde redenen, de gestage ontwikkeling van de lokale ambachtelijke kleinbedrijven in de 16de eeuw mede gestimuleerd hebben.

Wederom zijn het vooral de bijnamen die Warmonders voerden die de vele facetten van de dorpsgemeenschap laten zien. In het zuidelijke deel van de dorpskern woonden halverwege de 16de eeuw ene **Jan Hendriksz. korfmaker** (dus een mandenmaker), **Gijsbrecht Cornelisz. de smid** en ook **Anthonis de timmerman**, bijgenaamd “*de wael*” omdat hij in Artesië (Noord-Frankrijk) was geboren.⁶⁰ In dezelfde periode wordt bij de Postdam ook ene **Cornelis Dirksz. timmerman** genoemd.⁶¹ Ten noorden van de Straat ter Leede woonde in 1544 **Pieter Gerardsz. bakker**,⁶² en naast hem – aan de noordzijde van de huidige Burgemeester Schölvinckstraat – in 1588 ook ene **Cornelis “de Waert”**, een herbergier.⁶³ Er begon nu echt een compact dorp te ontstaan. Dat is het dorp dat de kaart van J. Dou laat zien.

Mobiliteit

We moeten niet denken dat de middeleeuwse Warmonders alleen hun eigen omgeving kenden en niets van de wereld zagen. Om allerlei redenen trokken sommigen juist de wijde wereld in. Zo vertrok de Warmonder **Claas Gerardsz.** in 1383 samen met een stel burenen op bedevaart naar Onze Lieve Vrouwe van 's-Hertogenbosch, alwaar hij de heilige Maria een offer bracht.⁶⁴ Warmondse vissers – onder wie misschien ook **Simon de visser** – gingen in de periode 1355-1420 met regelmaat in opdracht van de graaf naar het Pijnackermeer (een drooggelegd meer bij Pijnacker) om daar voor hem te vissen.⁶⁵ De Warmondse edelman **Floris van Alkemade**, die in ons dorp ook de functie van kapelaan vervulde, studeerde tot 1358 in Parijs. De heer van Warmond **Jan van den Woude** trok voor de graaf van Holland vanaf 1396 herhaaldelijk ten strijde, zowel in Friesland als in het land van Arkel. Een latere heer van Warmond – **Jacob XVII van den Woude** – stuurde zijn soldaten in 1470 helemaal naar Amiens (Frankrijk) om daar aan de zijde van zijn leenheer – de hertog van Bourgondië – tegen de Franse koning te vechten.⁶⁶ En reeds genoemde **pater Kant** van klooster **Sint Ursula** reisde naar Antwerpen om daar de Warmondse kloosterkazen te verkopen.⁶⁷ Bedevaarten, werk, oorlog, handel en zelfs studie brachten de middeleeuwse Warmonders aldus naar andere oorden.

⁵⁹ Noordegraaf, “Het sociaal-economische leven 1490-1580. Nijverheid in de Noordelijke Nederlanden”, p. 24-26; Hoppenbrouwers, “Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie ca. 975-ca. 1570”, p. 146-148.

⁶⁰ Zie Sectie E & F, Tussen (N) de Straat ter Leede en (Z) de Van Milsdam / Kerpsdam.

⁶¹ Zie Sectie E & F, Rondom de Postdam.

⁶² Zie Sectie E & F, Tussen (N) de Burg. Schölvinckstraat / Scheepmakersdam en (Z) de Straat ter Leede.

⁶³ Zie Sectie E & F, Tussen (N) de Kerkdam / De Boer zijn dam en (Z) de Burg. Schölvinckstraat / Scheepmakersdam.

⁶⁴ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 102.

⁶⁵ V.d. Spiegel, “Vissers van Warmond”, p. 8-18.

⁶⁶ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 95, 116 e.v., 162.

⁶⁷ Fannee, “Het klooster St. Ursula te Warmond”, p. 46.

Omvang van de Warmondse bevolking in de late middeleeuwen

Dankzij het onderzoekswerk van A.G. van der Steur beschikken we over enkele cijfers die een idee geven van de omvang van de Warmondse bevolking in de late middeleeuwen.⁶⁸ Onder meer maakte Van der Steur gebruik van een lijst gezinshoofden, die in 1369 werd opgesteld. Daarin telde hij 28 mensen. Men heeft berekend dat het gemiddelde huishouden in die dagen ca. 6 mensen telde, zodat het dorp toen – omgerekend – zo'n 168 inwoners zou hebben geteld.⁶⁹ Van der Steur signaleerde echter dat de lijst niet compleet kon zijn, al is het maar omdat de geestelijken er niet op voorkwamen, overigens net als vrouwelijke gezinshoofden.⁷⁰ Dat betekent dat het berekende aantal Warmonders in 1369 als een minimaal aantal inwoners moet worden opgevat, en niet als een inschatting van de totale bevolkingsomvang.

Deze studie biedt de mogelijkheid om het werk van Van der Steur verder uit te werken. We brengen in dit werk namelijk de bewoonde erven in kaart. Daardoor hebben we, vanaf de 14de eeuw, een redelijk helder beeld van het totaal aantal Warmondse hofsteden, terwijl Van der Steur het met een incompleet lijstje namen moest stellen.

Voor het gemak beschouwen we de kastelen in onze berekening als 'gewone' hofsteden.⁷¹ We tellen in de late 14de eeuw zo'n 46 hofsteden langs de Leede en het Hemmeer.⁷² Daarnaast tellen we aan de kop van de Poel zo'n 4 hofsteden,⁷³ en nog twee kastelen rondom de dorpskerk.⁷⁴ De huizen van de pastoor en van de koster zouden we buiten beschouwing moeten laten, aangezien deze pas in de 15de eeuw expliciet worden genoemd. Dat brengt ons op een totaal van 52 hofsteden, of – als we de huizen van de geestelijken wel meenemen – 54 hofsteden.

Nog altijd uitgaand van een reductiefactor van 6, betekent het totaal aantal van 52 à 54 hofsteden, dat Warmond aan het einde van de 14de eeuw ca. 312 à 324 inwoners telde. Hoewel dit zonder twijfel veel dichterbij de buurt komt van het werkelijke totaal aantal Warmonders in die dagen, moeten we dit aantal mogelijk nog altijd beschouwen als een minimaal aantal. In de 15de eeuw worden in het Warmonderbroek (ten oosten van de strandwal) namelijk ook al enkele hofsteden genoemd. Sommige kunnen reeds in de 14de eeuw hebben bestaan, met een groter totaal aantal inwoners tot gevolg. Rond 1477 telde Warmond volgens eigentijdse berichten 60 'haardsteden'.⁷⁵

Ten slotte

De middeleeuwse Warmonders, van wie we de namen in de volgende pagina's zullen lezen, worden in de oude bronnen vrijwel alleen genoemd als juridische personen. We komen over hen persoonlijk zo goed als nooit wat te weten. Toch is er iets waar we altijd wél kennis mee maken: hun namen. Bijzondere voornamen of patroniemen, intrigerende bijnamen, afgewisseld met andere namen die dan weer nietszeggend lijken.

Ook in het hedendaagse leven worden we hiermee geconfronteerd: wanneer we te horen krijgen, dat we aan iemand voorgesteld zullen worden, vernemen we eerst een naam. Deze naam roept soms een gevoel op. De ene naam komt wat alledaags over, de ander dan weer spannend, als een soort aankondiging van de fascinerende persoonlijkheid die wij op het punt staan te ontmoeten. Hoewel het ons uiteindelijk niet gegund is om de middeleeuwse Warmonders daadwerkelijk te ontmoeten, is de allereerste fase van de ontmoeting, het horen van de naam en alles wat dat mogelijk oproept, ons wel gegund. Laten we de schoonheid daarvan niet veronachtzamen.

⁶⁸ Namelijk: V.d. Steur, *Het aantal inwoners van Warmond*.

⁶⁹ Zie **Bijlage V: Twee lijsten 14de-eeuwse Warmonders**.

⁷⁰ Vergelijk: De Boer, *Graaf en grafiek*, p. 95.

⁷¹ We volgen hierin het voorbeeld van Van der Steur: V.d. Steur, *Het aantal inwoners van Warmond*, p. 4.

⁷² Zie totaaloverzicht in **Bijlage VIII: Hofsteden in pacht van de heren en vrouwen van Voorne**.

⁷³ Zie **Sectie A, Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis**.

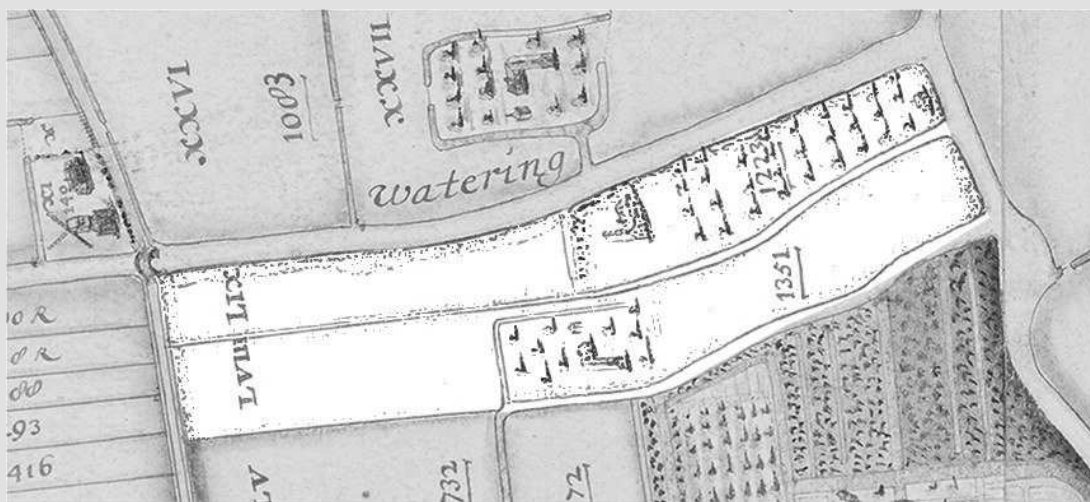
⁷⁴ Zie **Sectie A, Kasteel Dirks Steenhuis en Het oudste kasteel van de heren van Warmond**.

⁷⁵ V.d. Steur, *Het aantal inwoners van Warmond*, p. 3.

de lintbebouwing tot stand, die we tegenwoordig nog langs de Leede en het Hemmeer aantreffen. Een oude belasting – de tijns – werd al vóór de 14de eeuw hoofdzakelijk langs de Leede en het Hemmeer geheven, wat de ligging van de toenmalige woonerven prijsgeeft.⁷⁹

Hofsteden op de geest

In de late middeleeuwen werden woonerven in Warmond bijna altijd op dezelfde manier omschreven. Men sprak van een ‘hofstad’ (een stuk grond met een huis erop), gelegen tussen de ene buurman in het zuidwesten en de andere buurman in het noordoosten, ‘streckende’ tussen de Herenweg en de Leede (of het Hemmeer, voor noordelijker gelegen hofsteden).

Het klassieke woonerf in Warmond in de late middeleeuwen. Hier als voorbeeld twee boerderijen gelegen op percelen G58 en G59 op de kaart van J. Dou, aan de noordzijde van het huidige bos van het Huys te Warmond. De twee woonerven strekten zich uit van de Herenweg (*links*) tot in de Hofleede (*rechts*), en hadden daardoor ieder de vorm van een lange, nauwe strook land gelegen haaks op het water. De boerderij stond altijd midden op het erf, op de grens ‘tussen droog en nat’, dus met geestland vóór en broekland achter.

We zullen in het vervolg zien dat de hofsteden, die soms reeds in de 13de eeuw op die manier omschreven werden, op de 17de-eeuwse kaart van Warmond door J. Dou nog altijd herkenbaar zijn. Daarop ziet elke hofstad eruit als een lange, nauwe strook grond, die zich uitstreckte van de weg tot aan het water. En inderdaad ingeklemd tussen een buurman aan de zuidwestzijde en een andere buurman aan de noordoostzijde. Genoemde windrichtingen hadden natuurlijk alles te maken met de oriëntatie van het dorp in de ruimte, aangezien het dorp gelegen is op een zuidwest-noordoost-georiënteerde strandwal.

Wat het vervolg ook zal laten zien, is dat de oppervlakte van heel wat woonerven in de tijd van de oudste geschreven bronnen (13de-14de eeuw) al vast lag. De omtrek van de grond waarop een boerderij stond, kon werkelijk eeuwenlang ongewijzigd blijven. Zo is de huidige structuur van de dorpskern reeds in 14de en 15de-eeuwse bronnen herkenbaar.⁸⁰ Met dien verstande dat de heiningsloten (de sloten die als perceelgrenzen fungeerden) na geleidelijk dempen plaats hebben gemaakt voor straten (de huidige dammetjes), en dat de ruimte tussen twee straten – waarop oorspronkelijk steeds één boerderij stond – inmiddels is volgebouwd.

⁷⁹ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 25 e.v.; Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 16.

⁸⁰ Zie **Sectie E & F, De dorpskern**.

Geestlanden

Boeren probeerden over het algemeen land te pachten dat zo dicht mogelijk bij hun huis lag. Met name geestlanden lagen meestal direct (en soms ook schuin) tegenover de bijbehorende boerderij. Bewijsbare voorbeelden hiervan zijn talrijk.⁸¹

Langs de westzijde van de Herenweg waren akkers in de middeleeuwen een vertrouwd gezicht. Deze zijn gefotografeerd in Buitenkaag. [foto auteur, augustus 2020]

Wat betreft de perceelgrenzen en daarmee samenhangende oppervlakten, onderscheiden de akkers zich volledig van de bijbehorende boerderijen. Zoals reeds gezegd, bleven de percelen waarop boerderijen stonden, qua vorm en oppervlakte meestal eeuwenlang ongewijzigd. Maar bij akkers hebben opsplitsingen, samenvoegingen of (onderhandse) ruilingen er hier en daar juist toe geleid, dat de grenzen verschoven en de oppervlakten veranderden.

Op den duur kon over de eigendomsrechten complete verwarring ontstaan. Exemplarisch is het geval van **Engel Pietersz.**, die vanaf 1580 van de **Warmondse pastorie** “*twee deelen van een hondt geestlands*” pachtte. Engel betaalde de pacht aan de pastorie tot 1596, maar daarna niet meer, hoewel hij het land wel bleef gebruiken. Over deze kwestie verklaarden enkele Warmonders in 1613 dat zij inderdaad van twee delen wisten, en dat deze gelegen waren rondom andere akkertjes, die blijkbaar eigendom van anderen waren. Maar deze akkertjes waren door Engel “*int ploegen mettertijt geincorporeert ofte ingheeiigent*”.⁸² Daarop verklaarde Engel hiervan niets te weten. Volgens hem pachtte hij daar 11 hond land van de **vrouwe van Warmond**, waar bedoelde twee delen onderdeel van waren...

Een uitzondering op de regel: de Voornse geestlanden

In het bovenstaande merkten we op, dat boeren idealiter geestland pachtten dat gelegen was tegenover hun woning. Daar moeten we een kanttekening bij plaatsen. In de 14de eeuw lagen verschillende geestlanden van de **heren en vrouwen van Voorne** inderdaad direct tegenover hofsteden die ook tot hun bezittingen behoorden. Maar gek genoeg vormden de Voornse

⁸¹ Zie **Secties B, C en H**, aldaar bij de behandeling van de **Akkers**.

⁸² ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 346 (folio “Extract”).

De Herenweg en de Lijtweg vormden de grenzen van de geest, maar er liepen ook weggetjes dwars dóór de geest, haaks op de strandwal. Deze smalle weggetjes door de akkers maakten het mogelijk om van de ene naar de andere zijde van de geest te gaan zonder om te hoeven lopen. De middeleeuwse Warmonders noemden deze weggetjes 'stegen'. Sommige van deze laatmiddeleeuwse stegen bestaan nog steeds, zoals de "*doelstege*", die we tegenwoordig de Seminarielaan noemen.⁹⁰

Andere stegen zijn slechts fragmentarisch bewaard, zoals de "*kerksteeg*", waarvan de huidige Burgemeester Nederburghlaan het laatste restant is.⁹¹ In de late middeleeuwen liep deze steeg – toen nog "*kercwech*" geheten – vanaf de kerk en het kerkhof helemaal tot aan de oever van de Leede. Dat had een praktische reden: voor de "*kerkgange*" kwamen de bewoners van het Lage Land per schip via de Leede, meerden aan bij het einde van de Kerksteeg, en liepen over de steeg vervolgens te voet naar de kerk. En wanneer één van hen overleden was, werd deze via dezelfde route – per schip en vervolgens "*te wagen met een paert*" via de Kerksteeg naar het kerkhof overgebracht.⁹²

Ondergang van de geestlanden

In de middeleeuwen waren de geestlanden hoger gelegen dan het huidige vlakke landschap doet vermoeden. De geestlanden vormden in Warmond een licht glooiend landschap, dat prachtig moet zijn geweest.⁹³

Totdat men ging afzanden! In het gebied van de huidige Oranje Nassaulaan deed men dit al halverwege de 16de eeuw: het zand werd daar afgevoerd met honderden schouwen tegelijk.⁹⁴ De zusters van **klooster Sint Ursula** waren (althans in de bewaard gebleven bronnen!) daarvan de meest zichtbare afnemer. In 1539 lieten de Warmondse zusters "*alle dit sant (...) ende aerde*" over hun eigen land spreiden om dit 'toe te maken', d.w.z. om hun laag gelegen weilanden geschikt te maken voor de landbouw.⁹⁵ Ook direct achter het klooster – "*op onse lant after an onse weij poert*" – was zand en aarde nodig omdat het land daar "*seer laghe was*".⁹⁶

De geestlanden tussen de dorpskerk en het dorp ging men nadien ook geleidelijk afzanden, en halverwege de 18de eeuw wist men nog te vertellen dat deze landerijen "*zijn geweest geestlanden, dewelke van tijd tot tijd sijn afgesandt, en na die tijd tot weijlanden sijn gemaakt*".⁹⁷

⁹⁰ Zie met name **Sectie B, Stegen door de akkers** en **Sectie C, Stegen en dreven**.

⁹¹ Zie **Sectie E & F, De dammetjes**.

⁹² ELO, archiefnr. 600, inv.nr. 1192, protocol J, fol. 170r-171r; archiefnr. 512, inv.nr. 380 (afschrift van een akte d.d. 10 maart 1610).

⁹³ De Warmondse geestlanden waren zo aantrekkelijk, dat "*wandelaers ende andere van buijten comen[de] persoonen*" daar steeds "*int cooren*" liepen en daarbij de gewassen vertraptten. De overlast was zodanig dat de heer van Warmond in 1623 aan deze 'toeristen' uitdrukkelijk verbood om door het koren te lopen (ELO, archiefnr. 505, inv.nr. 818).

⁹⁴ Zie **Sectie B, De Hoge Wei**.

⁹⁵ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1130, fol. 68v (d.d. 1539).

⁹⁶ ELO, archiefnr. 503, inv.nr. 1130, fol. 81r (d.d. 1540).

⁹⁷ Zie **Sectie B, Akkers in het Westeinde**, aldaar **Afzanding**.

Broeklanden

Het gemengde boerenbedrijf vereiste meerdere soorten grond. Zoals gezegd geestland voor de akkerbouw, maar ook véél broekland waar het vee kon weiden. Geestland werd – nogmaals – het liefst precies tegenover de eigen woning gehuurd (langs de westzijde van de Herenweg). Idealiter lag het benodigde broekland ook in de onmiddellijke omgeving van de eigen woning, het liefst daar zelfs direct achter (aan de oostelijke oever van de Leede).

Bij enkele hofsteden in adellijke handen zien we dat daadwerkelijk. Zo bezat de lage edelman **Jan Duker**, rond 1430 woonachtig op percelen **D42-44** op de kaart van J. Dou (heden Dorpsstraat 5), niet alleen de geestlanden vóór zijn hofstad (percelen **B31-32**) maar ook bijna 5 morgen weiland direct erachter, op percelen **O3** en **O6** aan de overzijde van de Leede.⁹⁸

Op dezelfde manier waren de voorouders van de adellijke vrouw **Bertrada Foykensdr.**, schijnbaar reeds in 1380 in het bezit van de hofstad op percelen **G10-12** en **G36-39** (langs de zuidzijde van de Beatrixlaan), ook in het bezit van het daartegenover gelegen broekland op perceel **J1** in de Hofpolder.⁹⁹

Een ander voorbeeld is dat van **Gerard Jansz.**, die rond 1510 niet alleen de hofstad langs de noordzijde van de Kerpsdam bezat, maar ook het achterliggende broekland (perceel **O4**).¹⁰⁰

De hofstad van **Jan Duker** (Dorpsstraat 5) met voorliggende akkers (*boven*) en achterliggend broekland (*onder*).

De hofstad van **Foyken Willemsz.** (zuidzijde van de huidige Beatrixlaan) vertoonde – met zijn bijbehorende broekland in de Hofpolder (*onder*) – dezelfde indeling als die van **Jan Duker**.

De hofstad van **Gerard Jansz.** tussen de huidige Straat ter Leede en Kerpsdam (*rechts-boven*) beschikte ook over een flink stuk broekland achter de hofstad (*onder*).

⁹⁸ Zie Sectie D, Dorpsstraat 5 en Sectie O, Het Joppe, Koudenhoorn en Tengenel.

⁹⁹ Zie Sectie G, Ten zuiden van de Beatrixlaan en Sectie J, Landerijen behorend bij boerderijen op de strandwal.

¹⁰⁰ Zie Sectie E & F, Tussen (N) de Straat ter Leede en (Z) de Van Milsdam / Kerpsdam.

In de praktijk was er in de onmiddellijke omgeving van de woning echter meestal niet genoeg eigen land voorhanden. Er moest dus extra broekland elders in Warmond worden gehuurd, soms op flinke afstand van de boerderij, en vaak ook nog in meerdere losse stukken.

Bewerkelijke landerijen

Boeren die een Warmondse boerderij met broekland pachtten, waren verplicht om goed voor de grond te zorgen. Uit bewaard gebleven pachtcontracten blijkt dat de boeren het broekland moesten 'toemaken', dus voor het boerenbedrijf geschikt maken en houden. Zo moest **Mouwerijn Jansz.**, die in 1569 land van het **Sint Pancraskapittel** pachtte in de zuidoostelijke hoek van de Zwanburgerpolder, toen zo'n "drie hondert sceepen zants ende vijftich scepen poortaerde" naar zijn land zien te brengen.¹⁰¹ Ook moest hij het land laten beweiden en mocht het niet maaien anders dan met toestemming van het kapittel.

Hofsteden in het broek

Naast voornoemde hofsteden op de geest waren er in de late middeleeuwen ook enkele hofsteden in het laaggelegen broek (later polders) ten oosten van de strandwal te vinden. Eén van de vroegste voorbeelden is de hofstad van **Jan Duker** (een voorouder van eerdergenoemde naamgenoot), rond 1285 gelegen bij de Zijl in wat later de Boterhuispolder zou gaan heten, en waarover de toenmalige bronnen melden dat Jan er dan "op woent".¹⁰² Een later voorbeeld is dat van **Claas Renger**, wiens woning aan de Zijl in 1413 wordt genoemd.¹⁰³ Even later – in 1460 – wordt over **Ijsbrand Simonsz.** gemeld dat hij in het noorden van de Zweilandpolder "plech te wonen".¹⁰⁴ En rond 1480 blijkt dat **oude Wouter Jansz.** in de Tuinder- of Kogjespolder "woent".¹⁰⁵ Naast de archivalische bronnen geeft ook de archeologie bewijzen voor vroege bewoning in het broek, zoals aan de zuidzijde van de Boterhuispolder, mogelijk al in de hoge middeleeuwen.¹⁰⁶

De meeste boerderijen in het broek worden echter pas laat – in de 16de eeuw – voor het eerst expliciet vermeld. Toch worden de complexen van landerijen waarop we deze boerderijen dan aantreffen, reeds veel eerder als vast samenhangend geheel genoemd. Het betreft dan steeds geïsoleerde locaties, soms ver van de strandwal: al vanaf 1372 aan de Zijp, en vanaf 1400 in de Kooipolder, op de rand van de Zweilandpolder en ook in de Tuinder- of Kogjespolder.¹⁰⁷ Of er op elk van deze locaties van meet af aan sprake was van bewoning, is niet met zekerheid te zeggen. Maar het feit dat we de vroegste pachters van deze hofsteden in het broek nooit vermeld vinden tussen de toenmalige bewoners op de strandwal, maakt wel aannemelijk dat de pachters op hun landerijen in het broek woonden, al vóór dat hun aldaar gelegen huizen expliciet in de bronnen worden genoemd.

¹⁰¹ V.d. Tuijn, *Archief van de Sint Pancraskerk*, p. 115-116 (fol. 268-269).

¹⁰² Zie **Sectie U, Het stamgoed van de Dukers.**

¹⁰³ Zie **Sectie U, De woning van Claas Renger.**

¹⁰⁴ Zie **Sectie V, Noordoostzijde.**

¹⁰⁵ Zie **Sectie R, De Tuinder- of Kogjespolder**, bij **Kloosterland – het huis van oude Wouter.**

¹⁰⁶ Zie **Sectie U, Zuidzijde - Oude bewoning.**

¹⁰⁷ Zie **Sectie V, De boerderij op het Zijpland; Sectie M, de hofstad in "Vlienesse"; Sectie W, De boerderij van Jan Mouwerijnsz. en de waag; Sectie R, De Tuinder- of Kogjespolder.**

Overheidsgebouwen

Sommige gebouwen, die verbonden waren met een bepaalde waardigheid of functie, worden al vroeg vermeld op een vaste locatie. Zo worden de woningen van de pastoor en van de koster vanaf ca. 1400 eeuwenlang expliciet vermeld aan weerszijden van de dorpskerk. Ook de kastelen – zeer kostbare gebouwen – stonden letterlijk en figuurlijk vast.

Toch zijn dat in zekere zin uitzonderingen. Er was in het middeleeuwse dorp nog geen sprake van vaste ‘overheidsgebouwen’ op vaste locaties. De schout woonde bijvoorbeeld niet in een voor hem bestemde ambtswoning. In de praktijk was het schoutenhuis eenvoudig het huis van degene die op dat moment schout was. Werd iemand anders tot schout benoemd, dan werd zijn huis het nieuwe schoutenhuis. Onderstaande tabel laat zien dat de Warmondse schouten op allerlei plekken hebben gewoond (aanvankelijk rondom het dorp, en vanaf de 16de eeuw in het dorp zelf).

Jaar	Schout	Adres (zie genoemde sectie)
1354	Hendrik Florisz. van Alkemade	Sectie A, Kasteel Endepoel
1373	Floris Claasz. van Warmond	Sectie D, Jan Steenlaan 5-7
1384	Jacob Gijsbrechtsz.	Sectie D, De Gemeentehaven
1403	Jan van Grieken	Sectie A, Verdwenen boerderijen tussen Endepoel en Dirks Steenhuis
1433	Dirk Jansz.	Sectie G, Noordgrens van de latere dorpskern
1496	Pelgrim Jansz.	Sectie G, Noordgrens van de latere dorpskern
1504	Willem Gerardsz.	Sectie H, Wasbeeklaan 7-13
1510	Jan Loot Pellenz.	Sectie G, Ten zuiden van de Hoflaan
1557	Jan Roelofsz. van der Boechorst	Sectie D, Jan Steenlaan 5-7
1561	Pieter Pietersz. Hans	Sectie G, Ten zuiden van de Beatrixlaan
1564	Dielof Adriaansz. van Liesveld	Sectie D, Zuidzijde van de Lockhorstlaan / Teylingerkade
1564	Cornelis Michielsz.	Sectie E & F, Tussen (N) de Schoutendam / Waagdamb en (Z) de Kerkdam / De Boer zijn dam
1575	Dirk Jansz. den Roomsche	Sectie E & F, Tussen (N) de naamloze dam ten zuiden van de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de Middendorpplaan
1588	Willem Foyken Dammasz. van Grieken	Sectie E & F, Tussen (N) de naamloze dam ten zuiden van de Postdam en (Z) de Baan / Melmansdam

Hetzelfde geldt voor de waag. Ook dat was géén vast gebouw. De waag – het weeginstrument – werd door de heer van Warmond namelijk verhuurd en kwam dus te hangen in het huis van degene die het waagrecht pachtte. Hier geldt dus weer: wist iemand anders het waagrecht door huur te bemachtigen, dan verhuisde het weeginstrument naar zijn woning. Toch moeten we hier een kanttekening bij plaatsen. Een groot deel van de 16de eeuw was de Warmondse waag te vinden in een huis ver van de dorpskern, op de oostelijke grens van de heerlijkheid Warmond, alwaar de waag door alle onderdanen van de heren van Warmond kon worden gebruikt, dus ook die uit de heerlijkheid Alkemade. Hoewel er dus geen sprake was van een vast waag-gebouw, was het waagrecht anders wel gegund aan iemand die op een geschikte locatie woonde.¹⁰⁸

Pas na het beleg van Leiden (1573-1574) ontstaan er in het dorp geleidelijk vaste ‘overheidsgebouwen’ op vaste locaties. Het schoutenhuis op de Baan is waarschijnlijk de oudste.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Zie **Sectie W, De boerderij van Jan Mouwerijnsz. en de waag.**

¹⁰⁹ Fannee, “Het oude gerecht van Warmond: Over de doodstraf, de galg en het rechthuis”, p. 31-32.

A. Bij de grens met Oegstgeest en Sassenheim, vanaf het Poelmeer tot de Dinsdagse wetering

Weilanden

Het morgenboek (een grondregister) uit 1544 meldt dat dit gebied, gelegen “tusschen dat scheijdt van Zassenem ende die Vliet”, op dat moment één en al “weijdtlandt” was.¹¹⁰

Met het “scheijdt van Zassenem” werd de scheidsloot bedoeld, dus de sloot die in het westen het Warmondse grondgebied scheidde van Oegstgeest en Sassenheim. De vroege loop van deze scheidsloot valt nog grotendeels samen met de huidige grens tussen Warmond en genoemde buurgemeenten.

De weilanden tussen Oegstgeest/Sassenheim en de Warmondergeest, op de kaart van J. Dou. Rechts van het midden is de ruïne van de kerk van de Oude Toren zichtbaar. Het noorden is rechtsboven.

Zoals gezegd werden de weilanden aan de oostzijde begrensd door “die Vliet”. Deze gedeeltelijk verdwenen sloot begon in het zuiden ongeveer waar nu de Van Limburg Stirumstraat ligt, en liep in het verlengde van deze straat verder langs de zuidoostzijde van de huidige wijken Ganzenwei en Kloosterwei. Noordoostelijker van deze lijn lijkt de aanleg van de nog te bespreken kerkbuurt de loop van de oorspronkelijk Vliet verstoord te hebben. Vanuit de noordwestelijke rand van het bos van Oostergeest liep de Vliet verder vrijwel parallel aan de Herenweg recht op de Dinsdagse wetering af, en ging in het verlengde daarvan aan de overzijde van de wetering in een rechte lijn verder naar het noorden.

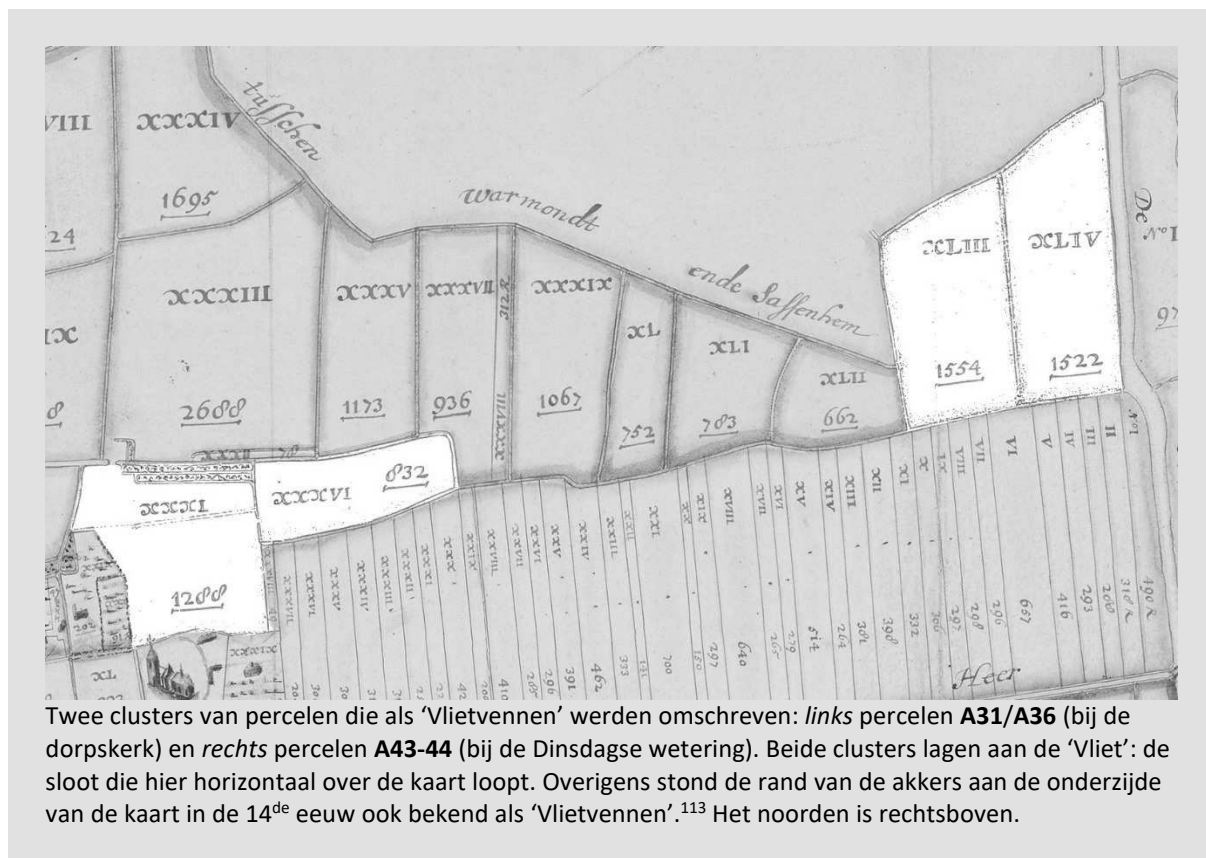
De Vlietvennen

De weilanden die direct aan de Vliet lagen, werden door de middeleeuwse Warmonders toepasselijk ‘Vlietvenne’ genoemd (‘ven’ was een woord voor weiland).¹¹¹ Op deze plek in Warmond komt de naam al voor in 1359. De naam is aangetroffen op de locatie van het latere **klooster Sint Ursula** op percelen **A31** en **A36** – dus ten noorden van de Oude Toren – en ook aan de zuidelijke oever van de Dinsdagse wetering op percelen **A43-44** (heden Vinkenbaan 5-7). Ten noorden van de wetering vindt men de Vlietvenne (uiteraard ook gelegen aan de Vliet) al vermeld in 1304.¹¹²

¹¹⁰ MBvW 1544, fol. 15v.

¹¹¹ WNT, artikel ‘ven I’, definitie 3 (INT).

¹¹² Fannee, *Warmonds toponymisch woordenboek* [lemma ‘Vlietvenne’].

Twee clusters van percelen die als 'Vlietvennen' werden omschreven: links percelen **A31/A36** (bij de dorpskerk) en rechts percelen **A43-44** (bij de Dinsdagse wetering). Beide clusters lagen aan de 'Vliet': de sloot die hier horizontaal over de kaart loopt. Overigens stond de rand van de akkers aan de onderzijde van de kaart in de 14de eeuw ook bekend als 'Vlietvennen'.¹¹³ Het noorden is rechtsboven.

Jaar	Vlietvenne bij de dorpskerk (percelen A31/A36)	Vlietvenne bij de Dinsdagse wetering (percelen A43-44)
1359	De heer van Warmond (in leen opgedragen aan de burggraaf)	De heer van Warmond (in leen opgedragen aan de burggraaf)
1410	Geschonken aan de tertiariesszusters t.b.v. de stichting van klooster Sint Ursula	De heer van Warmond (burggrafelijk leen)
1452	Klooster Sint Ursula	De heer van Warmond Pachter Gerard Voppensz. voor de helft (2½ morgen) De heer van Warmond gebruikte de andere helft ¹¹⁴
1467	Klooster Sint Ursula	Door de burggraaf van Leiden aan de heer van Warmond ten eigen gegeven ¹¹⁵
1477	Klooster Sint Ursula	Door de heer van Warmond geschonken aan de kerk van Warmond ¹¹⁶ Pachters Pieter Gerardsz. en Gerard Woutersz.
1667	De heer van Warmond (Wassenaars leen) ¹¹⁷	De kerk van Warmond ¹¹⁸

¹¹³ Zie **Sectie C, Late ontwikkeling van weiland naar geest.**

¹¹⁴ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 65 ("Dit sijn alsulke heerlike goede...").

¹¹⁵ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 658, charter 36, d.d. 20 mei 1467.

¹¹⁶ De grond hoorde bij de huizen bij de kosterwoning op perceel C39. ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 19, charter 211 (transcriptie A. de Hamer); inv.nr. 380, Register van de kerke landen tot Warmond, blad 3 [nr. 23].

¹¹⁷ ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 73, fol. 20 [aldaar staat ook "Fol. 36"] (d.d. 1704 e.v.).

¹¹⁸ V.d. Steur, 'Chaerte vande Vrye Heerlicheydt Warmondt' [percelen A43-44].

Kasteel Endepoel

Kasteelheer Claas Magnuszoon

Op perceel **A7** op de kaart van J. Dou (heden Endepoellaan 3-5)¹¹⁹ stond eind 13de eeuw een adellijke woning, die we misschien een kasteel mogen noemen. Rond 1300 woonde daar **Claas Magnusz.**, die het in leen hield van de graaf van Holland.

Hij had twee dochters: de ene trouwde met de Leidse patriciër **Hugo van der Brugge**, de andere met de Warmondse edelman **Floris van Alkemade**.

Na een hoogoplopend conflict met de heer van Warmond moest Claas Magnusz. het kasteel wegens schulden aan zijn schoonzons overdragen, ieder de helft.¹²⁰

De locatie van kasteel Endepoel op de kaart van J. Dou. In de 17de eeuw stond er slechts een boerderij (tegenwoordig Endepoellaan 3-5). Het noorden is rechtsboven.

Schoutenwoning

In 1353 droeg de familie **Van der Brugge** zijn helft van Endepoel over aan de familie **Van Alkemade**, zodat deze familie het kasteel voortaan geheel in leen hield. **Hendrik Florisz. van Alkemade**, de nieuwe bewoner, was toen schout van Warmond. Daardoor mag kasteel Endepoel als de oudst bekende schoutenwoning worden beschouwd. Deze status heeft Endepoel niet lang behouden: latere middeleeuwse schouten woonden elders, onder meer aan de huidige Jan Steenlaan,¹²¹ aan de huidige Middendorplaan,¹²² op de locatie van de huidige woonwijk De Kloosterwei,¹²³ of ten zuiden van het Huys te Warmont.¹²⁴

Toebehoren

Bij Endepoel hoorden bijzondere rechten:¹²⁵ onder meer de zwaandrift (geattesteerd ca. 1300), het recht van duivenhouden (1373),¹²⁶ en visrechten in het water gelegen tussen het kasteel en de Poel, dus in het noordelijke deel van het huidige Poelmeer (1447).¹²⁷ Het duifhuis van het kasteel stond ten zuidwesten daarvan (in huidige termen iets ten westen van de Van Limburg Stirumstraat, deels onder

¹¹⁹ In Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 82 staat abusievelijk 'Endepoellaan 25', een spijtige tikfout.

¹²⁰ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 106 e.v.; Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 82-83.

¹²¹ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 66; Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 97, p. 180 [bijlage II].

¹²² Zie **Sectie E & F, Tussen (N) de naamloze dam ten zuiden van de Kaarsenmakersdam / Schippersdam en (Z) de Middendorplaan.**

¹²³ V.d. Tuijn, "Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium", nr. 215, fol. 88v.

¹²⁴ Zie **Sectie G, Ten zuiden van de Hoflaan.**

¹²⁵ Kort, "Repertorium op de grafelijke lenen in Rijnland" [leen 398]; Muller, "Het Oude Register van Graaf Florens", p. 282 (fol. 108r).

¹²⁶ Fannee, *tlant te Waremunde*, p. 107.

¹²⁷ De visserij van Endepoel was in het zuidwesten begrensd door "aen d' een zijde aen de Hogeweysloot ende aen d' ander zijde aen de Vijfhantsloot", dus de lijn Tulpenpad/Lommerlustlaan (ELO, archiefnr. 505, inv.nr. 991 (3), getiteld 't Vroonregister B, 2o. Lo., zijnde Notelen aengaende mijn besoeinge van de Vroonwateren, fol. 22 [transcriptie door P.J.M. de Baar]); ELO, Topografisch Historische Atlas, signatuur PV89001.

het spoor), op perceel **A4** op de kaart van J. Dou. in een weiland dat toepasselijk de “*Duyfhuysvenne*” werd genoemd.¹²⁸

Het kasteel beschikte al vóór 1326 over verschillende akkers.¹²⁹ Eén akker lag – zoals gebruikelijk – direct voor de deur: op perceel **B22** (nu zuidzijde van de Endepoellaan). Een paar akkers lagen blijkens een akte uit 1495 “*tegen Oude Teylingen*” (percelen **B16-17**, heden zuidzijde Van Duvendoestraat). Een andere akker lag bij de “*Weyde*”, op perceel **B11**¹³⁰ (heden noordzijde Oranje Nassaulaan), inderdaad een akkerstrook gelegen naast wat niet veel later bekend stond als de “*Hoge Weyde*”.¹³¹ Ten slotte bezat Endepoel – hoewel dat pas later werd verworven – ook akkerland op perceel **B26** (zuidzijde van de huidige Bijleveldlaan).¹³²

Overgang naar boerenstand

Het kasteel bleef in handen van het geslacht **Van Alkemade** tot het begin van de 16de eeuw. De familie blijkt tot het allerlaatst op het kasteel te hebben gewoond. Toen de laatste mannelijke bewoner uit dat geslacht, **Hendrik Gerardsz. van Alkemade** (†ca. 1522), met het kasteel werd beleend, werd in de akte gemeld dat zijn grootvader **Hendrik Florisz. van Alkemade**, die aan het begin van de 15de eeuw leefde, op het kasteel “*te wonen plag*”.¹³³ Nadat **Hendrik Gerardsz. van Alkemade** rond 1522 op zijn beurt overleden was, werd over hem hetzelfde gemeld.¹³⁴ Zijn dochter Adriana trouwde met mr. **Gerard van der Laan**, met wie een nieuw geslacht van eigenaars aantrad.

De familie **Van der Laan** woonde niet op Endepoel. De verschillende leenmannen uit dat geslacht hadden, als ambachtsheren van Uitterbuurt en Schoterbosch,¹³⁵ er waarschijnlijk weinig behoefte aan om op Endepoel te verblijven. Daarnaast blijkt dat Endepoel al vóór de komst van de Van der Laans als boerderij verpacht was. Als huurder wordt hier reeds vóór 1525 de boer **Foyken Willemsz.** genoemd, die naast de huurgelden ook kapoenen en gerst aan de eigenaren moest leveren.¹³⁶ Even later werd Endepoel omschreven als “*dat huys, berch ende schuyer*”,¹³⁷ kortom: een boerderij.

Ergens vóór 1544 werd pachter **Foyken Willemsz.** opgevolgd door zijn vermoedelijke zoon **Matthijs Foykenz.**¹³⁸ Deze stierf kort vóór 1560.¹³⁹ Via zijn dochter **Maria Matthijsdr.** kwam de hofstad in handen van **Zacharias Matthijsz.**, haar echtgenoot.¹⁴⁰ Tijdens het beleg van Leiden (1573-1574) zag Zacharias “*de hoffstede daer [hij] op woonachtich was, verbrant*” worden.¹⁴¹ Op enig moment zal de

¹²⁸ Fannee, *Warmonds toponymisch woordenboek* [lemma ‘Duyfhuysvenne’].

¹²⁹ Zie ook genoemde perceelnummers in **Sectie B, Akkers in het Westeinde**.

¹³⁰ In 1667 was perceel B11 in bezit van de latere eigenaar van Endepoel “*joncr Adolff van der Laens wed.*”, zie: V.d. Steur, ‘*Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond*’ [perceel B11].

¹³¹ Zie **Sectie B, De Hoge Wei**.

¹³² V.d. Steur, ‘*Chaerte vande Vrye Heerlickheydt Warmond*’ [perceel B22, 26]. Huidige locatie vastgesteld door schrijver dezes bij geo-refereren van de kaart van J. Dou (1667-1669) in Google Earth.

¹³³ ELO, archiefnr. 518, inv.nr. 1844.

¹³⁴ Fannee, *Heren van Warmond en Woude*, p. 96 [voetnoot B].

¹³⁵ Thierry de Bye Dólleman & Schutte, “Het Haarlemse geslacht Van der Laen”, p. 330.

¹³⁶ ELO, Archief Weeskamer Leiden, inv.nr. 2432a (transcriptie André van Noort); Fannee, *tlant te Wareunde*, p. 109.

¹³⁷ V. Kessel, *10e penning Warmond 1553*, p. 25 (fol. 137) [met dank aan André van Noort].

¹³⁸ MBvW 1544, fol. 7v.

¹³⁹ MBvW 1564, fol. 28v; ELO, archiefnr. 512, inv.nr. 370, charter 122, d.d. 1560 (transcriptie A. de Hamer).

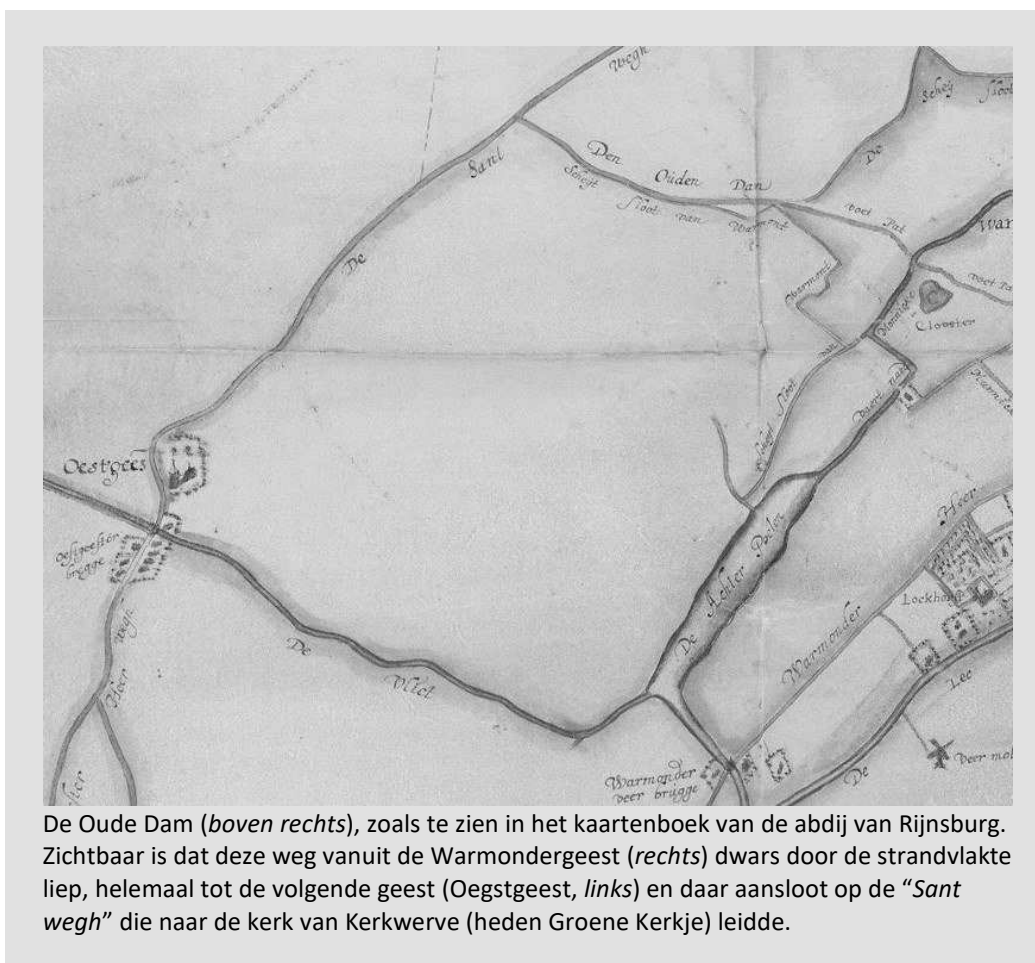
¹⁴⁰ Vergelijk ELO, archiefnr. 600, inv.nr. 1190, protocol F, fol. 73v, d.d. 19.7.1594 (waarin Zacharias Matthijsz. expliciet als pachter van Endepoel wordt genoemd) met MBvW 1568, blz. 52; 1572, blz. 48-49; 1580, blz. 68; 1584, fol. 34v; 1588, fol. 72v; 1592, blz. 50; 1596, blz. 61; 1600, blz. 38; 1604, blz. 45; 1608, blz. 122; 1612, fol. 40v; Kuypers, “Warmond Kohieren 1599”, p. 8-9 [nr. 43].

¹⁴¹ ELO, archiefnr. 506, inv.nr. 4, fol. 529-530, akte 292.

De Oude Dam

Tot de vroegst vermelde wegen in Warmond behoren de Oude Dam (1328) en de Warmonderdam (1332). Opvallend genoeg twee wegen met exact dezelfde functie: de Warmondse strandwal verbinden met de meer westelijk gelegen strandwal waar Oegstgeest en Sassenheim op liggen. Uiteraard waren genoemde plaatsen ook via het water te bereiken, maar dan moest men via de Leede noordwaarts of zuidwaarts varen naar een andere waterloop, via welke men verder naar het westen kon gaan.

Als men zo direct mogelijk naar Oegstgeest of Sassenheim wilde reizen waren de Oude Dam en de Warmonderdam de enige rechtstreekse verbindingen. Deze wegen moeten dan ook behoorlijk oud zijn. In het geval van de Oude Dam vertelt de naam het ook zelf, want begin 14de eeuw heette deze weg al “den ouden dam”.¹⁵¹

De Oude Dam (boven rechts), zoals te zien in het kaartenboek van de abdij van Rijnsburg. Zichtbaar is dat deze weg vanuit de Warmondergeest (rechts) dwars door de strandvlakte liep, helemaal tot de volgende geest (Oegstgeest, links) en daar aansloot op de “Sant wegh” die naar de kerk van Kerkwerve (heden Groene Kerkje) leidde.

Er is wel eens gedacht dat de Oude Dam en de Warmonderdam waterkeringen waren. Beide dammen werden namelijk doorkruist door de Oude Vliet, de sloot die Sassenheim van Warmond scheidde en daarom ook als ambachtsgrens fungeerde.¹⁵² Cultuurfilosoof Harrie Salman zag in de Oude Vliet een oude getijdgeul, dus een geul gevormd door de afwisseling van aan- en afvoer van

¹⁵¹ Muller, “Het Oude Register van Graaf Florens”, p. 293 (datering zie aldaar p. 122).

¹⁵² Op de kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland (1610-1615) is te zien dat het “Sassemer Brouck” en de Warmondse Kooipolder gescheiden zijn door een rechte sloot, aldaar “Oude Vliet” geheten, die in het zuiden een bocht naar het westen maakt en overgaat in de “Scheij sloot”. In het kaartenboek van de abdij van Rijnsburg uit 1662, heet de Oude Vliet “De Scheijt Sloot van Warmont” (NA, archiefnr. 4.VTH, inv.nr. O).

Rijnwater, want de Rijn was een getijderivier (bij vloed drong het water diep in het achterland). Vanaf het moment dat de monding van de Rijn bij Katwijk verzandde en volledig dichtslibde (12de eeuw), moest de Rijn naar het noorden afwateren. Dat bracht Salman op het idee dat het Rijnwater, wanneer dat via de Oude Vliet werd opgestuwd, het land tussen Warmond en Sassenheim wateroverlast bezorgde. Om hier een einde aan te maken zouden dammen zijn opgeworpen. De Oude Dam zou de eerste van deze dammen zijn geweest, en deze 'Oude Warmonderdam' zou op enig moment door een tweede, nieuwe dam zijn aangevuld: de noordelijker gelegen Warmonderdam (huidige Warmonderweg-Oosteinde).¹⁵³ Op etymologische grond is Salmans gedachte goed te verdedigen. In plaatsnamen als Amsterdam of Schiedam heeft de dam-uitgang inderdaad de betekenis van waterkering.¹⁵⁴

Toch kan de Warmondse Oude Dam géén waterkering zijn geweest en het bewijs is heel eenvoudig te leveren. We weten namelijk dat kasteel Dirks Steenhuis, gelegen direct ten zuiden van de Oude Dam, ergens tussen 1200 en 1250 werd opgetrokken,¹⁵⁵ dus kort na het definitief dichtslibben van de Rijnmonding. Als de Oude Dam bescherming had moeten bieden tegen het vanuit het zuiden opstuwende Rijnwater, dan liet de Oude Dam het kasteel geheel onbeschermd. Was de Oude Dam als waterkering bedoeld, dan had men deze dam verlegd naar het zuiden of men had het kasteel juist ten noorden van de dam opgetrokken. Maar dit alles is niet gebeurd. De Oude Dam was dus géén waterkering. De Warmonderdam, die de Oude Dam in zijn vermeende functie van waterkering zou hebben opgevolgd of gesecondeerd, verliest deze functie ook als vanzelf.

Waarom werden de Oude Dam en de Warmonderdam dan 'dammen' genoemd? Hoewel deze wegen geen waterkeringen waren, ontleenden ze hun naam anders wel aan het feit dat ze op dijkes leken. Het waren, zoals Freek Lugt het beschreef, namelijk verhoogde looppaden door de strandvlakte tussen de strandwallen.¹⁵⁶ Via de Oude Dam konden de middeleeuwse Warmonders, lopend in westelijke richting over het dijke, met droge voeten de Oegstgeester "*Santwegh*" bereiken, wat heden de Haarlemmerstraatweg heet. Van daaruit konden ze naar het zuidelijker gelegen Groene Kerkje lopen, de kerk die daar al rond 720 was gesticht. Lugt denkt dan ook waarschijnlijk terecht dat de Oude Dam de weg was die vroegmiddeleeuwse Warmonders namen om ter kerke te gaan.¹⁵⁷

Dat was zo totdat het Warmondse godshuis werd gesticht, wat met zekerheid al vóór het jaar 1049 gebeurd is.¹⁵⁸ Vanaf dan moet de Oude Dam haar functie van kerkpad geleidelijk verloren hebben en mogelijk aan belang hebben ingeboet. Misschien zegt dat iets over het tijdstip waarop de Oude Dam zo ging heten. Want de Oude Dam was natuurlijk niet van meet af aan 'oud'; aanvankelijk kunnen de Warmonders hun kerkpad naar Oegstgeest eenvoudig 'de dam' hebben genoemd. Maar toen Warmond vóór 1049 een eigen godshuis kreeg, lieten diezelfde Warmonders de dam mogelijk steeds vaker links liggen. In 1328 wist men in ieder geval niet beter dan dat de dam al oud was.

De Oude Dam bleef desondanks als verbindingsweg fungeren. In 1458 sprak men aan Oegstgeesterzijde nog van de "*wech geheeten den Oudendam*",¹⁵⁹ wat over het karakter en de functie van de Oude Dam in die dagen geen twijfel overlaat. De Oude Dam moest worden onderhouden, en in dit verband wordt deze weg in 1598 weer genoemd, nu omschreven als "*het pat achter monicken convent*". Op deze plek wordt de Oude Dam door een sloot onderbroken, zodat daar in 1609 twee "*draeijplancken*" worden genoemd, die blijkbaar de voorgangers van de latere Draai waren.¹⁶⁰

¹⁵³ Salman, "De Warmerdam te Sassenheim", p. 206.

¹⁵⁴ VMNW, artikel 'amstelredam' (INT); Philippa et al., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, 'dam'.

¹⁵⁵ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 83-84.

¹⁵⁶ Lugt, *Het goed van Oestgeest*, p. 18-20.

¹⁵⁷ Lugt, *Het goed van Oestgeest*, p. 14-15, 41, 52 e.v.

¹⁵⁸ Fannee, *tlant te Waremund*, p. 13.

¹⁵⁹ V.d. Tuijn, "Bernaditen klooster te Warmond, Cartularium", nr. 222, fol. 91v, d.d. 1458.

¹⁶⁰ HHR, archiefnr. 1.1.1, inv.nr. 8142 (zie ambachtsrekeningen uit 1598, 1599, 1609, 1614, 1623).

